

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2022 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEARBOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2022

1

Vilnius 2022

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2022

1

Vilnius 2022

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2022
© Straipsnių autoriai, 2022

EDMUNDAS GIMŽAUSKAS

Lietuvos istorijos institutas

DĖL 1918 M. KOVO 23 D. LIETUVOS VALSTYBINGUMO PRIPAŽINIMO IŠ KAIZERINĖS VOKIETIJOS PUSĖS

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjamas ryškus laikotarpio, kai 1918 m. buvo paskelbtas Vasario 16-osios Lietuvos Nepriklausomybės aktas, epizodas – kiek daugiau nei po mėnesio Vokietija pripažino Lietuvos valstybingumą. Nors šis įvykis neabejotinai buvo reikšmingas nepriklausomos valstybės sukūrimui ir įtvirtinimui, dėl įvairiausių aplinkybių jis ligi šiol nesulaukė deramo aptarimo ir įvertinimo lietuviškoje istoriografijoje. Ilgą laiką pagrindinė kliūtis tyrimui buvo ribota prieinamų šaltinių bazė. Padidėjęs vokiškosios archyvinės medžiagos prieinamumui, atsiradus naujiems fundamentaliems užsienio autorių tyrimams, susijusiems su Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu Lietuvoje, atsirado galimybė ir atitinkamiems lietuviškiems tyrinėjimams.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Kaizerinė Vokietija, Lietuvos Taryba, Oberostas, nepriklausomybės pripažinimas, notifikavimo dokumentas, delegacija, kelionė, Berlynas.

ANNOTATION. The article focuses on an outstanding episode from the period when the Act of Independence of Lithuania of 16 February 1918 was proclaimed: just over a month later, Germany recognised the statehood of Lithuania. Although this event was undoubtedly significant for the establishment and consolidation of an independent state, due to various circumstances it has not been adequately discussed and evaluated in Lithuanian historiography until now. For a long time, such research was hindered by a limited base of available sources. The increased availability of German archival material and the appearance of new fundamental studies on the period of the First World War in Lithuania by foreign authors provided an opportunity for corresponding Lithuanian research.

KEYWORDS: Kaiser Germany, Council of Lithuania, Oberost, recognition of independence, notification document, delegation, trip, Berlin.

Istoriografinė situacija

Lietuviškoje istoriografijoje, kaip žinia, nėra daug darbų, skirtų 1918 m. Nepriklausomybės Akto paskelbimo aplinkybių nagrinėjimui. Todėl šioje tematikoje tebėra nemažai detalai ir visapusiškai neišnagrinėtų aspektų bei momentų, nežinomų platesniam besidominčiųjų ratui. Vienas tokių – vokiečių požiūris į Vasario 16-osios akto istorinį epizodą – tiek pačių įvykių metu, tiek ir jų refleksijose istoriografijoje. Į šią problemą galima pažvelgti ir kitokioje plotmėje, kur ji galbūt pasirodytų dar reikšmingesnė: Vasario 16-osios aktas užgimė bei buvo įtvirtintas permanentiškai sąveikaujant lietuvių šviesuoliams ir jiems oponavusiems tuomet krašte šeiminkavusiems vokiečių politikams, kariškiams bei administratoriams. Iki šiol apie oponentų kertines nuostatas, giluminius motyvus, tuo labiau jų mentalinio pasaulio visumą žinome labai menkai, fragmentiškai ir paviršutiniškai. Svarbiausias vaidmuo šioje situacijoje, be abejo, teko ir tenka kalbos barjerui. Reikšmingos ir kitos priežastys. Kalbant apie refleksijas, pirmiausia svarbu atkreipti dėmesį, kad dėl ilgamečių politinių aplinkybių vokiška archyvinė medžiaga neprieinama lietuvių tyrėjams, o ir patys vokiečių istorikai nelabai domisi lietuviška problematika. Iš tiesų, vokiečių autorių darbus, kuriuose daugiau ar mažiau paliestas istorinis Vasario 16-osios epizodas, galima būtų suskaičiuoti, kaip sakoma, ant pirštų.

Mums rūpimas aspektas bene išsamiausiai aptartas Gerdo Lindes ir Marianos Bienhold studijose¹. Šių knygų žanras skiriasi. G. Lindei, kaip „klasikiniam“ istorikui, charakteringas įvykių aprašinėjimas ir analizavimas istorizmo dvasioje, o teisės istorikė M. Bienhold tuos pačius įvykius analizavo ir vertino per tarptautinės teisės prizmę. Pastaroji studija ypač išsiskiria siužeto nuoseklumu, vientisumu, atida lietuviškai problematikai. O G. Linde šią problematiką pateikia kaip tiesiogiai veikiamą tuo metu Breste vykusią vokiečių–bolševikų derybų peripetijų ir vykdomajai valdžiai oponavusio Vokietijos reichstago nuostatų, formuodamas mintį, kad lietuviškoji politika tuomet rutuliojosi gana impulsyviai, kaip vienas iš plačiosios Vokietijos politikos komponentų. M. Bienhold į 1918 m. pradžios lietuvių–vokiečių santykių peripetijas žvelgia kaip į nuoseklią „prijungimo politikos“, suformuluotos dar 1917 m. pavasarį, tąsą, kai Bresto derybos ir taika pagaliau atvėrė galimybę tą politiką realizuoti. Šio nuoseklumo kontekste M. Bienhold gana detalai pristato lietuvių kelią į valstybingumą 1917–1918 m. Autorė vaizduoja 1917 m. gruodžio pradžios lietuvių–vokiečių susitarimą ir gruodžio 11 d. deklaraciją kaip ryškią ir sėkmingą praktinio veikimo pradžią, atitinkančią abipusius interesus. O vasario 16 d. Lietuvos Tarybos nutarimą vadina „akibroktu“ vokiečiams, tačiau jau ne pirmu; pirmasis buvo 1918 m. sausio 8 d. sprendimas. Dėl to M. Bienhold nepuola smerkti lie-

¹ G. Linde, *Die deutsche Politik in Litauen im ersten Weltkrieg*, Wiesbaden, 1965; M. Bienhold, *Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918–1919 im Spiegel Deutscher Akten*, Bochum, 1978.

tuvių, interesų išsiskyrimą laikydama natūraliu, sąlygotu besikeičiančios konjunktūros. Išskirtiniu šios tyrinėtojos nuopelnu galime laikyti tai, kad ji bene vienintelė vokiečių istoriografijoje patyrinėjo 1918 m. kovo 23 d. Lietuvos pripažinimo iš Vokietijos pusės epizodą, skirdama tam visą savo studijos poskyrį. Tuo tarpu istoriko G. Lindes tekstas apie mums rūpimus įvykius nėra toks išsamus kaip M. Bienhold. Jis apsiriboja daugiausia bendrais štrichais; nepaisant to, intriguoja kai kurios siužeto detalės ir teiginiai. Bene didžiausia intriga lietuvių skaitytojui būtų plačiau neišplėtotas G. Lindes teiginys, jog Vasario 16-osios akto signataras Petras Klimas klydo savo sudarytame dokumentų rinkinyje teigdamas, kad 1918 m. kovo 23 d. pripažinimui lietuvių delegacija Berlyne notifikavo vasario 16 d. priimtą formuluotę, nes pačiame atitinkamo dokumento, skelbiamo rinkinyje, tekste vasario 16 d. data nefigūruoja². Tuo remdamasis G. Linde nusprendė, kad notifikacija įvykdyta būtų pagal 1917 m. gruodžio 11 d. formulę.

Toks provokatyvus vokiečių istoriko teiginys, susijęs su ypač Lietuvos valstybingumui reikšmingu Vasario 16-osios akto aplinkybių epizodu, ligi šiol nėra pastebėtas ir aptartas lietuviškojoje istoriografijoje, tad pradėsime nuo jo verifikavimo. Tuo labiau kad buvęs sovietinės Lietuvos istorikas, vėliau emigravęs į Izraelį, Abba Stražas, remdamasis G. Lindes išsakyta mintimi, yra nuėjęs dar toliau – jis iškėlė versiją, jog nepriklausomybės notifikacija prieš kovo 23 d. pripažinimą apskritai neįvyko, nes jos tuo metu nereikėjo vokiečiams³.

Tačiau šiuo atveju nutarėme žvelgti plačiau, turėdami omenyje tendenciją, kad pradėjus gilintis į anuometinių įvykių raidą, iškart ima ryškėti toli gražu ne vienareikšmis ir gana prieštaringas buvusios situacijos paveikslas. Sakysim, jau paskelbus Vasario 16-osios aktą ir laukiant Vokietijos pripažinimo, pačios Lietuvos Tarybos gretose ir toliau nebuvo aiškaus sutarimo, ar tolesniuose santykiuose su Vokietija reiktų vadovautis vien tik vasario 16 d. sprendimo nuostatomis. Kita vertus, tarp vokiečių valdančiųjų sluoksnių vėlgi nebūta aiškos pozicijos, kaip derėtų reaguoti į vasario 16 d. lietuvių žengtą žingsnį. Pagaliau ir pats 1918 m. kovo 23 d. Lietuvos valstybingumo pripažinimas kaip tądien neabejotinai įvykęs faktas: niekas lietuviškojoje istoriografijoje iki šiol nėra bandęs išsamiau jo patyrinėti ir įvertinti. Vien tik lietuvių išeivijos istorikas Pranas Čepėnas savo sintetinio veikalo atskirame skyriuje, susijusiame su tuomet gimusios Lietuvos valstybės tarptautiniu pripažinimu, kovo 23 d. Vokietijos pusės pripažinimą yra įvedęs į bendrą pripažinimų kontekstą⁴. Tačiau P. Čepėno tekstas šiuo aspektu tik didina istoriografinę

² G. L i n d e, min. veik., p. 150.

³ A. S t r a ž a s, Der litauische Landesrat als Instrument der deutschen Ostpolitik 1917–1918, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 25, H. 3, Wiesbaden, 1977, S. 359.

⁴ P. Č e p ė n a s, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, Vilnius, t. 2, 1992, p. 703–718. Tiesa, 1918 m. kovo 23 d. Lietuvos pripažinimas iš Vokietijos pusės jau tarpukariu yra sulaukęs tiek valstybinės teisės (M. Römeris), tiek ir tarptautinės teisės (G. Rutenbergas) specialistų dėmesio (M. R ö m e r i s, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Kaunas, 1937, p. 39 (naujas leidimas – M. R ö m e r i s, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Vilnius,

intriga: iš jo akivaizdžiai matyti, kad Vokietijos pripažinimas „iškrenta“ iš bendro konteksto – pirmiausia, aišku, tuo, kad po jo ilgą laiką kitos valstybės dar nepripažino Lietuvos. O būtent po Vokietijos karinio pralaimėjimo ir Pirmojo pasaulinio karo pabaigos 1918 m. lapkritį prasidėjo ne kas kita, o diplomatiškai „kanoniniai“ valstybingumo *de facto* pripažinimai, kai Lietuvos pripažinimų *de jure* (visiškai užbaigiančių pripažinimo bylą) iš tų pačių *de facto* pripažinusių valstybių dažnai reikėjo laukti dar porą metų⁵. Vokietijos pripažinimas šiuo atžvilgiu aiškiai buvo „kitoks“, tačiau P. Čepėnas, ko gero, tik „suvelia“ reikalą, apibūdindamas jį kaip *de facto* ir *de jure* vienu metu⁶. Jau vien dėl to, kad tame pačiame tekste teigia, kad su *de facto* pripažinta valstybe (kitaip nei su *de jure*) diplomatiniai santykiai palaikomi tik skiriant ypatingus įgaliotinius, o ne įprastus diplomatinis atstovus. Akivaizdu, kad išeivijos istorikas čia pirmiausia omenyje turėjo ne ką kita, o Vokietijos atstovavimo Lietuvoje praktiką po kovo 23 d. pripažinimo iki to laiko, kol Vokietija ir Lietuva užmezgė „įprastus“ diplomatinis santykius, nors kažkodėl to atvirai ir neįvardijo.

P. Čepėno paliktas pėdsakas, susijęs su kovo 23 d. pripažinimo reikalu, visgi jau sudaro pakankamą pagrindą kelti klausimą, kad galbūt šis pripažinimas tuo metu buvo naudingesnis ne Lietuvos, o pačios Vokietijos interesams, ir jei taip, tai kiek naudingesnis ir kaip jį tada išvis derėtų vertinti? Ilgą laiką Lietuvos istorikai objektyviai menkai pajėgė diskutuoti panašiais klausimais dėl ribotos prieinamų šaltinių bazės. Pastaruoju metu atsiradus galimybei lengviau pasiekti vokišką archyvinę medžiagą⁷, atsiradus naujiems

1990, p. 54); G. Rutenbergas, Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, susikūrimas ir jos pripažinimas tarptautinės teisės šviesoje, *Teisė*, 1927, nr. 12, p. 28–63). Istoriko požiūriu ypač įdomi bei vertinga yra pastaroji studija, ir šiek tiek keista, jog P. Čepėnas, rašydamas savo knygos skyrių apie Lietuvos pripažinimą, ja nepasinaudojo (greičiausiai neturėjo galimybės gyvendamas JAV). Dėl M. Römerio teksto apie kovo 23 d. pripažinimą galėtume pasakyti, kad autorius nėra visiškai teisingas teigdamas, kad Vokietija tik tada ryžosi pripažinti Lietuvą, kai jos Taryba padarė kategorišką ir oficialų pareiškimą, jog vasario 16 d. aktas neprieštaraujas gruodžio 11 d. deklaracijoje pareikštam sutikimui dėl konvencijų su Vokietija.

⁵ P. Čepėnas, min. veik., p. 717.

⁶ Ten pat. Beje, pvz., G. Rutenbergas Lietuvos pripažinimu *de facto* iš Vokietijos pusės yra linkęs laikyti abiejų pusių sutartą 1917 m. gruodžio 11 d. deklaracijos paskelbimą, G. Rutenbergas, min. veik., p. 48.

⁷ Netrukus po garsiojo 1918 m. vasario 16 d. akto atradimo 2017 m. birželį Lietuvą pasiekė Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Politinio archyvo dovaną: 52 suskaitmenintos bylos iš 1916 m. gruodžio – 1920 m. gegužės mėn. laikotarpio apibendrintu pavadinimu *Die Zukunft der baltischen Provinzen: Litauen* („Baltijos provincijos ateitis: Lietuva“). Jos perduotos Lietuvos centriniam valstybės archyviui ir šiuo metu tyrinėtojams prieinamos šio archyvo skaityklos intranete. Kaip atrodo, Vokietijos pusės pagrindinė motyvacija dovanoti būtent šias bylas buvo ta, kad „Baltijos provincijos ateitis: Lietuva“ bylų grupėje rastas vasario 16 d. Lietuvos Tarybos priimtas ir Vokietijai įteiktas dokumentas. Išties, ši bylų grupė – labai svarbus ir reikšmingas šaltinis atskleidžiant užgimstančios Lietuvos valstybės ir Vokietijos santykius. Tačiau kartu vertėtų pažymėti, kad šios bylos – tai tik tam tikra dalis Politiniame archyve saugomos medžiagos, atspindinčios lietuvių–vokiečių santykius Pirmojo pasaulinio karo metais. Tame pačiame didžiulės apimties fonde RZ 201, iš kurio paimta minima bylų grupė, labai tikėtina, dar esama nemažai tokios medžiagos, nekalbant jau

užsienio tyrinėtojų fundamentaliems tyrimams, susijusiems ir su Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu Lietuvoje⁸, natūraliai veriasi galimybė ir atitinkamiems išsamesniems lietuviškiems tyrimams.

Kelias į 1918 m. kovo 23 d. pripažinimą

Lietuviškoje historiografijoje ligi šiol „vokiečiai“ kaip „lietuvių“, tiksliau – Lietuvos Tarybos antipodas, suprantami kaip tam tikra monolitinė, tamsi, gaivališka, nepažinta jėga, kurią, pasitelkus drąsą ir sumanumą, o daug daugiau – palankiai susiklosčius aplinkybėms, kažkaip pavyko įveikti. Tuo tarpu šiandieninėje naujausioje Vokietijos historiografijoje, sintetinant turimą įdirbį, linkstama manyti, jog Vokietijos elgseną Pirmojo pasaulinio karo metais nulėmė vidinė politinė įtampa ir dviejų ideologinių stovyklų varžybos – vadinamosios „pasaulinės politikos“ (*Weltpolitik*) ir „gyvybinės erdvės“ (*Lebensraum*) koncepcijų šalininkų⁹. Paprastai mūsų historiografinėje tradicijoje šie du poliai jau gana gerai žinomi kaip nuosaikieji politikai ir aneksionistai. Tačiau historiografijoje visą laiką egzistavo problema, kad tam tikrų žinomų pavienių vokiečių politikų ar jų atstovaujimų grupuočių pažiūrų, dažnai netgi labai stengiantis, nebūdavo įmanoma vienareikšmiškai priskirti „nuosaikiųjų“ arba „aneksionistų“ kategorijoms. Pagal šiandieninį vokiečių istoriką Kai’ų-Achimą Klare, tiek „pasaulinės politikos“, tiek „gyvybinės erdvės“

apie kitus fondus. Į šią aplinkybę atsižvelgė ir archyve vasario 16 d. aktą suradęs L. Mažylis, kartu su kolege R. Zozaitė įgyvendindamas idėją lietuvių visuomenei pateikti dokumentų rinkinius, visapusiškiau atspindinčius Lietuvos valstybingumo atkūrimo procesą 1917–1918 m. (*Lietuvos valstybės atkūrimo procesas, 1917 m. liepa–gruodis. Dokumentų rinkinys*, sud. L. Mažylis, R. Zozaitė, Kaunas, 2018; *Lietuvos valstybės atkūrimo procesas, 1918 m. sausis–vasaris. Dokumentų rinkinys*, sud. L. Mažylis, R. Zozaitė, Kaunas, 2018). Į juos įtraukti ne tik kituose Vokietijos URM Politinio archyvo fonduose, tačiau ir apskritai kituose archyvuose saugomi dokumentai.

⁸ Pirmiausia čia omenyje turime 2020 m. Vokietijoje pasirodžiusį įvairiomis prasmėmis išsamų bei konceptualų istoriko K.-A. Klare veiklą; K.-A. Klare, *Imperium ante portas. Die deutsche Expansion in Mittel- und Osteuropa zwischen Weltpolitik und Lebensraum (1914–1918)*, Wiesbaden, 2020. Svarbu pastebėti, jog šiame tyrime kitaip nei ligšioliniuose panašios tematikos vokiečių autorių darbuose, pabrėžtinai nagrinėjama pačios Vokietijos istorija Pirmojo pasaulinio karo metais, laikantis prielaidos, kad tai, kas vyko okupuotose žemėse rytuose, smarkiai, gal net lemiamai veikė pačios Vokietijos raidą. Todėl kaip tyrimų objektas ir pasirinkti tų žemių įvykiai bei procesai karo metais, žvelgiant į juos per Vokietijos istorijos prizmę. Kartu okupuotų žemių, pirmiausia Lietuvos istorijos atkarpa 1914–1918 m. įvedama į globaliosios istorijos kontekstą kaip reikšminga jos dalis. Taip pat labai svarbi 2017 m. pasirodžiusi tyrinėtojų Matthiaso Dornfeldto ir Enrico Seewaldo studija, skirta atsikūrusios Lietuvos valstybės ir Vokietijos diplomatinių santykių užmezgimo šimtmečiui, paremta vokiška archyvine medžiaga; M. Dornfeldt, E. Seewald, *Hundert Jahre deutsch-litauische Beziehungen*, Husum, 2017.

⁹ Toks požiūris deklaruojamas jau pačiame minėtojo K.-A. Klare knygos pavadinime.

šalininkai traktuojami kaip neabejotini imperializmo ideologijos adeptai. Tačiau esminis skirtumas glūdi jų trokštos Vokietijos galios vizijoje ir priemonėse jos siekiant. „Pasaulinės politikos“ šalininkai Vokietiją ateityje įsivaizdavo pirmiausia kaip pasaulinę ekonominę galybę, neabejotinai dominuojančią tam tikruose pasaulio regionuose, bet tokį dominavimą pasiekiančią pirmiausia ne karinėmis, o labiausiai prekybinių, ekonominių ryšių priemonėmis, propaguojančią tai, kas šiandien populiariai vadinama „minkštosiomis galiomis“, kuriančią sau palankių smulkesnių valstybinių vienetų darinius. „Gyvybinės erdvės“ stovykla, priešingai, visuomet prioritetą teikė Vokietijos karinei galiai, svajotojo apie tokią pat kolonijinę imperiją, kokias kadaise pavyko sukurti anglų ar prancūzų imperialistams.

Pirmajam pasauliniam karui einant į pabaigą ir Vokietijos sėkmei tampant vis labiau miglota, prieštaravimai tarp abiejų koncepcijų šalininkų tapo vis ryškesni ir labiau matomi viešumoje. Ypač tai pastebima 1917–1918 m. sandūroje prasidėjusių Bresto taikos derybų su rusais kontekste. Ryškiausi veikėjai, čia atstovavę „pasaulinės politikos“ šalininkams, buvo Vokietijos užsienio reikalų ministras Richardas von Kühlmannas su visa savo diplomatų komanda ir kiek mažesniu mastu – senstelėjęs Vokietijos kancleris Georgas von Hertlingas, tiesioginis R. Kühlmanno viršininkas. Tuo tarpu neabejotini „gyvybinės erdvės“ stovyklos lyderiai buvo generolai, vyriausiasis visos vokiečių kariuomenės vadas Paulis von Hindenburgas ir jo štabo viršininkas Erichas Ludendorffas. Jų stovykloje buvo dauguma vokiečių generaliteto ir karinė biurokratija, tarp jų ir visa Oberosto darinio administracija, dėkinga šiems generolams už savo egzistavimą bei privilegijas. 1918 m. sausio pradžioje abiejų stovyklų atstovai susikibo dėl lenkų žemių vadinamosios „pasienio juostos“ ateities¹⁰. Generolai siekė aneksuoti šias žemes vadinamosios „sienų korekcijos“ kontekste, o jų oponentai, projektavę Lenkiją ateityje sieti su Habsburgų imperija, planavo dėl strateginių sumetimų austrams perduoti „neapkarpytas“ lenkų žemes. Užsispyrę dėl šio klausimo P. Hindenburgas ir E. Ludendorffas siekė ir tolesnių tikslų: konfliktą eskaluojant išvis pašalinti iš posto R. Kühlmanną ir įsikverbti į reichskanclerio politinės kompetencijos erdvę, pareikšti pretenziją į konstitucijoje jiems nenumatytą, tačiau morališkai grindžiamą atsakomybę už taikos derybas. Visa kontroversija sausio pabaigoje buvo baigta *Pareiškimu dėl politinės atsakomybės ribų nustatymo*. Pagal jį politinė atsakomybė taikos derybose nedalomai pripažinta reichskanclerio institucijai, o kariškiai turėjo tenkintis tik patariamosiomis funkcijomis¹¹.

¹⁰ Išsamiai apie lenkų „pasienio žemių juostos“ klausimą Vokietijos politikoje žr.: I. Geiss, *Der polnische Grenzstreifen 1914–1918. Ein Beitrag zur deutschen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg*, Hamburg/Lübeck, 1960. Lietuvoje prieinamas vertimas į lenkų kalbą: I. Geiss, *Tzw. Polski pas graniczny 1914–1918: przyczynek do niemieckiej polityki wojennej w czasie I wojny światowej*, Warszawa, 1964.

¹¹ *Das Werk des Untersuchungsausschusses der Verfassunggebenden Deutschen Nationalversammlung und des Deutschen Reichstages 1919–1928. Die Ursachen des Deutschen Zusammenbruches im Jahre 1918*, 4. Reihe, Bd. 2, *Der militärische und aussenpolitische Zusammenbruch*, Berlin, 1927, S. 68, 124–125.

Tačiau generolai nesitaikstė su tokiu politiniu pralaimėjimu: patyrę nesėkmę viename bare, jie tučtuojau išvystė puolimą kitame. Ir tuo kitu konfrontacijos lauku kaip tik tapo Lietuvos klausimo sprendimas¹². Vasario 8 d. E. Ludendorffas išsiuntė R. Kühlmannui telegramą, kurioje griežtai kvestionavo Lietuvos Tarybos dar sausio 8 d. suformuluotą poziciją ir jos norą išsiųsti delegaciją į derybas Breste¹³. Generolai aiškiai siekė blokuoti visas lietuvių pastangas veržtis už 1917 m. gruodžio 11 d. pareiškimo rėmų. Kartu telegramoje buvo užsipultas užsienio reikalų žinybos atstovas Vilniuje Rudolfas Nadolny, už kaip pavadinta, „pernelyg paslaugų“ lietuviams elgesį. Ir čia pabrėžtina, jog tai, kas kariškiams atrodė „per didelis paslaugumas“, lietuviams tuo pat metu regėjosi kaip akivaizdus jų lūkesčių ignoravimas. Mat 1918 m. sausio pabaigoje į Vilnių atvykęs R. Nadolny vien žodžiu teigiamai atsakė ir tik į vieną iš trijų dar sausio 9 d. vokiečių valdžiai Tarybos užduotų principinių klausimų, būtent, ar Vokietija pripažins Lietuvą¹⁴. Klausimai, kada Tarybai bus perleista valdžia ir kada bus atitrukta vokiečių kariuomenė ir leista sava, taip ir liko neatsakyti. Tiesa, lietuvių atskirai paprašytas, sausio 27 d. R. Nadolny atsakymą dėl pripažinimo pakartojo raštu¹⁵, ir tai, matyt, labiausiai sukėlė kariškių nepasitenkinimą. Reikšminga, kad ir tuometinė pagrindinė Oberosto administravimo figūra baronas Friedrichas von Falkenhausenas ilgame pranešime P. Hindenburgui vasario 3 d. skundėsi R. Nadolny elgesiu¹⁶. Mat šis, pavyzdžiui, sutiko, kad Rusijai Taryba galėtų notifikuoti gruodžio 11 d. akto pirmąją dalį, o Vokietijai – visą gruodžio 11 d. aktą su priedais apie Steigiamąjį seimą. F. Falkenhauseno skundas irgi kūrė įtikinamą pretekstą minėtai vasario 8 d. generolų telegramai R. Kühlmannui. Pagrindinis jos reikalavimas buvo Lietuvos karinės administracijos įtraukimas su atsakomybės teise priimant sprendimus¹⁷. Be abejonės, tuo siekta stiprinti „gyvybinės erdvės“ stovyklos pozicijas Lietuvos klausimu. R. Kühlmannas tos pačios dienos atsakyme užstojo savo diplomatus ir savotiškai įgeldamas priminė generolams konflikto dėl politinės atsakomybės ribų išdavas¹⁸.

Bet Vokietijos generalitetas ir už jų pečių stovinti „gyvybinės erdvės“ stovykla jau planavo kur kas platesnį ėjimą, turėjusį pagaliau persverti situaciją jų naudai. 1918 m.

¹² Kaip minėta anksčiau, generolai jau nuo seniau buvo nepatenkinti Lietuvos klausimo svarstymo eiga.

¹³ K.-A. Klare, min. veik., p. 278.

¹⁴ P. Klimas, *Der Werdegang des litauischen Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung im November 1918*, Berlin, 1919, S. XIX–XX ir dok. nr. XXXIII, p. 111. Lietuviškai dokumentas pristatytas ir publikuotas: *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė. Dokumentų rinkinys*, sud. E. Gimžauskas, Vilnius, 2006, p. 31, 275.

¹⁵ P. Klimas, *Der Werdegang des litauischen Staates...*, S. XX, dok. nr. XXXV, p. 113; *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, p. 31–32, 277.

¹⁶ K.-A. Klare, min. veik., p. 278.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Ten pat, p. 278–279.

vasario 13 d. Karūnos tarybos posėdyje Homburge generolai sugebėjo pasiekti, kad Vokietija atnaujintų karo veiksmus prieš sovietinę Rusiją¹⁹. Tačiau užsimenant apie Homburgo pasitarimo sąsajas su Lietuva, svarbiausia buvo tai, kad šalia viso kito, jau baigiantis posėdžiui, kancleriui čia pavyko sudominti kaizerį ir gauti jo pritarimą Lietuvos valstybės pripažinimui²⁰, figūravusiam politinėje darbotvarkėje po 1917 m. gruodžio 11 d. deklaracijos.

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba priėmė istorinį Nepriklausomybės aktą, kurio aplinkybės jau pakankamai nuodugnai išnagrinėtos lietuviškoje historiografijoje. Kaip dabar plačiai žinome, tą patį vakarą vokiečių užsienio reikalų žinybos atstovas Eckartas von Boninas lietuvių prašymu priėmimo faktą ir patį akto vokišką tekstą telegrafu perdavė į Berlyną. O kitą dieną vokiškoje politikos virtuvėje įvyko keli įdomūs dalykai. Vasario 17 d. kaizeris viešėjo Miunchene, kur buvo švenčiamas Bavarijos karališkosios poros auksinių vestuvių jubiliejus. Čia jį per baroną Wernerį von Grünau, prie svitos priskirtą diplomata iš Berlyno Vokietijos užsienio reikalų žinybos, pasiekė telegrama, pasirašyta šios žinybos paskretorio Hilmaro von dem Bussche²¹. Telegramoje informuota, kad žinyba gavo pranešimą iš Vokietijos pasiuntinybės Berne apie tai, kad pasiuntinybėje apsilankęs Juozas Gabrys pareiškė turįs patikimos informacijos, jog Prancūzija planuojanti nedelsiant pripažinti Lietuvą. Išvadoje buvo rekomenduojama Vokietijai pasistengti, kad jos nepralenktų prancūzai. Kiek J. Gabrys blefavo pakišdamas vokiečių pasiuntinybei tokią žinią, būtų atskiras klausimas²², tačiau akivaizdu, kad pranešimas užkabino garbėtrošką Wilhelma II, kuris ant H. Bussche telegramos užrašė: „Jo ekscelencija kancleris paskutiniojo Karūnos posėdžio pabaigoje prašė manęs pripažinti Lietuvą ir aš tučtuojau sutikau. Kodėl pripažinimas dar neįvykęs arba nepublikuotas?“²³ Vasario 18 d. W. Grünau savo ruožtu iš Miuncheno telegrafavo šią kaizerio nuomonę užsienio reikalų žinybai. Iš šios telegramos paaiškėja, kad diplomatas kukliai paaiškinęs valdovui, jog „Vyriausioji karinė vadovybė dėl pripažinimo dar turinti abejonių“²⁴. Tačiau Wilhelmas II neatlyžo ir vasario 19 d. W. Grünau siuntė dar vieną telegramą į Berlyną. Joje užrašyta, kad valdovas

¹⁹ M. B i e n h o l d, min. veik., p. 58.

²⁰ M. D o r n f e l d t, E. S e e w a l d, min. veik., p. 59–60.

²¹ Ten pat, p. 60–61.

²² 1996 m. išleistoje monografijoje lietuvių istorikas R. Lopata spėliojo, kad galbūt šioje situacijoje patys Vokietijos užsienio reikalų žinybos pareigūnai buvo labiausiai suinteresuoti blefuoti, siekdami įtvirtinti savus prioritetus vidaus oponentų atžvilgiu (R. L o p a t a, Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 9, Vilnius, 1996, p. 142).

²³ M. D o r n f e l d t, E. S e e w a l d, min. veik., p. 61. Knygoje pateikta originalios telegramos su kaizerio rezoliucija faksimilė iš archyvo.

²⁴ 1918 02 18 W. Grünau telegrama Užsienio reikalų žinybai, kurioje perduota kaizerio nuomonė dėl Lietuvos pripažinimo, Politisches Archiv des Auswärtigen Amt (toliau – PA AA), RZ 201 021715 020, 021.

dar kartą pakartoja, kokią didelę reikšmę jis teikia greitam Lietuvos pripažinimui ir tam, kad Antantė šiuo klausimu nepralenktų vokiečių²⁵. Jis pareiškęs, kad „politinę žalą vertinąs kur kas labiau, nei kažkokius karinio pobūdžio nepatogumus“.

Visiškai akivaizdu, kad kancleris G. Hertlingas pateko į netikėtą ir keblią situaciją, tuo pačiu metu gavęs ir E. Bonino pranešimą iš Vilniaus apie naujausią lietuvių žingsnį. Derėjo kaip nors nedelsiant reaguoti ir buvo būtina veikti iškart keliomis kryptimis. Pirmiausia, ko gero, svarbiausia buvo perspėti kariškius, kad kokiais skubiais vienašališkais veiksmais dar labiau nesupainiotų reikalo. Todėl tą pačią vasario 17 d. kancleris savo vardu siuntė skubiai R. Nadolny parengtą²⁶ telegramą Vyriausiajai karinei vadovybei²⁷. Ją sudarė tarsi trys skirtingi punktai. Pirmiausia kancleris jautė pareigą pranešti kariškiams savo požiūrį į naujausią lietuvių sprendimą. Dėl jo buvo tiesiog pasakyta, kad kancleris nesiima vertinti. Bet iškart pridurta, kad nepaisant lietuvių akibrokšto, vis tiek nedelsiant turi būti paskelbtas pripažinimas – dėl mūsų jau minėto Prancūzijos faktoriaus. Toliau lyg niekur nieko kancleris matė reikalą išdėstyti kariškiams vyriausybės požiūrį dėl Vilniaus: pareiškė, kad pripažinime jis nebus minimas – tam, kad neerzintų lenkų ir kad būtų laisvos rankos lietuvių atžvilgiu dėl jų „dviprasmiškos laikysenos“. Tokį „susitelkimą į detales“, užaštrėjus esminiam klausimui, galima aiškinti siekiu „nuleisti garą“ ir grąžinti dialogą į ramesnę tėkmę. Na, ir pagaliau kancleris siūlė F. Falkenhausei pavesti Tarybos priežiūrą – kad ji negalėtų priimti tolesnių politinių sprendimų arba „demonstratyviai neprotestuotų prieš mūsų pripažinimo formą“. Suerzintas generalitetas atsakė, kad nenori jokio pripažinimo ir pasiūlė paleisti Tarybą²⁸.

Vasario 20 d., po pauzės, per kurią permąstyta situacija, suinteresuoti pareigūnai susirinko reichskanceliarijoje apsvarstyti padėties Baltijos kraštuose²⁹. Bet čia iškart derėtų pastebėti, kad visame kontekste pirminį tariamo lietuvių „akibrokšto“ įspūdį jau buvo

²⁵ M. Dornfeldt, E. Seewald, min. veik., p. 60; 1918 02 19 W. Grünau antra telegrama Užsienio reikalų žinybai, perduodanti kaizerio nuomonę dėl Lietuvos pripažinimo, PA AA, RZ 201 021715 024.

²⁶ Rankraštinis 1918 02 17 G. Hertlingo Vyriausiajai karinei vadovybei siųstos telegramos juodraštis, pasirašytas R. Nadolny, PA AA, RZ 201 021714 224–229; dokumentas taip pat pristatytas bei publikuotas L. Mažylio ir R. Zozaitės sudarytame dokumentų rinkinyje, *Lietuvos valstybės atkūrimo procesas. 1918 m. sausis–vasaris*, p. 158–164.

²⁷ W. Basler, *Deutschlands Annexionspolitik in Polen und im Baltikum 1914–1918*, Berlin, 1962, S. 293–295. Pats dokumentas pristatytas ir publikuotas: *Lietuvos valstybės atkūrimo procesas. 1918 m. sausis–vasaris*, p. 165–168; jį savo knygoje mini M. Bienhold (perteikdama W. Baslerio tekstą), taip pat M. Dornfeldtas ir E. Seewaldas (nenurodydami šaltinio).

²⁸ M. Dornfeldt, E. Seewald, min. veik., p. 65; K. Lersnerio 1918 02 18 telegrama iš Didžiojo štabo Užsienio reikalų žinybai, perduodanti Vyriausiosios karinės vadovybės nuomonę, PA AA, RZ 201 021715 007, 008.

²⁹ Pasitarimo apie Lietuvą 1918 02 20 protokolas, PA AA, RZ 201 021715 076–083; K.-A. Klare, min. veik., p. 279–280; W. Basler, min. veik., p. 296.

neabejotinai nustelbęs vasario 18 d. atnaujinto puolimo prieš rusus su visomis iš to plaukiančiomis pasekmėmis išpūdis. Posėdyje nedalyvavo pagrindiniai sprendėjai, tad jokių ryškių nutarimų kad ir Lietuvos atžvilgiu jame nepriimta. Daug svarbesnis dalykas čia buvo pačių vokiečių siekių tam tikras laikinas kompromisas. Iš esmės paremta bent jau formali kanclerio nuostata reikalauti, kad būtų nedviprasmiškai grįžtama prie gruodžio 11-osios akto. Apskritai Tarybos atžvilgiu sutarta laikytis politikos „gražinti ją į protą“ (*zur Raison gebracht werden*)³⁰. Pagal šį sutarimą vasario 21 d. atsirado oficialus gana plačiai istoriografijoje žinomas kanclerio raštas Tarybai dėl vasario 16-osios sprendimo. G. Hertlingas dėstė lietuviams, jog Vokietijos vyriausybė buvo pasirengusi pripažinti Lietuvą pagal gruodžio 11 d. aktą ir suteikti jai apsaugą bei pagalbą atkuriant valstybę. Tačiau Taryba vasario 16 d. aktu esą sugriovusi pripažinimo pagrindą. Kancleris aiškino, jog Vokietija tik tada pripažins Lietuvos valstybę, kai Taryba grįš prie pagrindų, garantuojančių gerus kaimyninius santykius su Vokietija ir leidžiančių, paisant lietuvių apsisprendimo teisės, prie savo rytų sienos įkurti savarankišką valstybę³¹. Vasario 28 d. Taryba, tiksliau – jos prezidiumas, gelbėdamas vasario 16-osios aktą diplomatinio būdu, suformulavo atsakymą kancleriui, jog nėra prieštaravimų tarp vasario 16 d. ir gruodžio 11 d. aktų, gruodžio 11 d. nutarimas nėra panaikintas, ir Taryba tikisi, kad Vokietijos vyriausybė Lietuvą pripažins pagal gruodžio 10 d. protokolinį susitarimą. Kartu išreiškta viltis, kad Vokietija leis Tarybai notifikuoti Lietuvos nepriklausomybę kitoms valstybėms vasario 16 d. aktu bei padės Lietuvai taikos konferencijoje gauti tarptautinį pripažinimą³². Pasak P. Klimo, dėl karinės administracijos užlaikymo šis raštas kanclerį Berlyne pasiekė tik kovo pradžioje per reichstago deputatus³³. Tačiau Vokietijos užsienio reikalų žinybos archyve telegramos forma yra išlikęs gana ilgas F. Falkenhauseno 1918 m. kovo 5 d. memorialas kancleriui, kuriame pateikta išsami šio rašto analizė. Jos išvadoje F. Falkenhausenas įvertina Tarybos prezidiumo raštą vien kaip gudravimą ir išsisukinėjimą, netenkinantį Vokietijos interesus³⁴. Visgi dėl 1918 m. kovo 3 d. Vokietijos sudarytosios taikos su sovietine Rusija visas lietuvių–vokiečių santykio kontekstas dar kartą esmingai keitėsi.

³⁰ W. B a s l e r, min. veik., p. 296

³¹ P. K l i m a s, *Der Werdegang des litauischen Staates...*, S. XXII ir dok. nr. XXXVII, p. 115; *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, p. 33–34, 286.

³² P. K l i m a s, *Der Werdegang des litauischen Staates...*, S. XXII ir dok. nr. XXXVIII, p. 116; *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, p. 34, 287; Lietuvos Tarybos prezidiumo 1918 02 28 atsakymas į Vokietijos kanclerio 1918 02 21 raštą (vok. k.), PA AA, RZ 201 021716 018, 019.

³³ P. K l i m a s, *Der Werdegang des litauischen Staates...*, S. XXII.

³⁴ F. Falkenhauseno 1918 03 05 telegrama kancleriui, PA AA, RZ 201 021716 137–139; Vilniaus karinės administracijos 1918 03 02 išvados dėl vasario 28 d. Tarybos prezidiumo rašto Vokietijos kancleriui, pasirašytos administracijos viršininko T. Heppe, ten pat, 141–142. Įdomu, kad ši analizė atlikta pasitelkiant vietinės karinės administracijos Vilniuje pareigūnus, panaudojant užsienio spaudos atsiliepimus apie situaciją Lietuvoje ir pateikiant tą medžiagą kaip memorialo priedus.

1918 m. kovo 3 d. vokiečių su bolševikais sudarytoji Bresto taika tolesnei Lietuvos nepriklausomybės bylai tapo reikšminga bent keliose plotmėse. Politiniame bei geopolitiniame lygmenyje ši taika reiškė neabejotiną vokiečių generaliteto bei už jo stovinčios „gyvybinės erdvės“ stovyklos pergalę vidiniame imperijos ideologijos konflikte ir kartu – vokiškos karinės jėgos dominavimo įtvirtinimą plačiame Vidurio ir Rytų Europos regione nuo Suomijos iki Gruzijos. Tarptautinės teisės plotmėje minėtoji taikos sutartis reiškė pirmiausia Lietuvos juridinį atpalaidavimą nuo Rusijos po 120 metų pertraukos. Pagal klasikinį apibrėžimą, kad atsirastų nauja valstybė, ko būtent ir siekė Lietuvos Taryba, vienu metu reikėjo trijų elementų: valstybinės tautos, valstybės teritorijos ir valstybinės valdžios. Dėl pirmųjų dviejų Lietuvos atveju neabejojo netgi rusai ir vokiečiai, o dėl trečiojo lietuvių laukė dideli išbandymai. Pagal Bresto sutartį valdžia Lietuvoje faktiškai atiteko ne lietuviams, bet Vokietijai, kuri turėjo pagal sutarties postulatą jos likimą nustatyti derėdamasi su gyventojais. Nenuostabu, kad vokiečiai po aneksionistų³⁵ politinio įsivyravimo ėmė dėti visas įmanomas pastangas tą valdžią išlaikyti ir užkirsti kelią Lietuvai tapti pilnaverte valstybe. O reicho politinė vadovybė, valstybės karinei galiiai Vakarų frontuose nepaliaujamai silpstant, suvokė situacijos rytuose laikinumą bei trapumą. Tokiame kontekste kancleris ir užsienio reikalų žinyba stengėsi kiek įmanoma ginti savąją nuosaikią liniją, ateityje už tai tikintis vienokių ar kitokių dividendų iš Antantės šalių pusės. Net ir po vasario 16-osios „akibroškto“ diplomatams atrodė svarbu išlaikyti kontaktą su karinės administracijos izoliuota Taryba ir bendradarbiaujant su ja vienaip ar kitaip užbaigti pripažinimo reikalą, nes juo jau domėjosi ir pats kaizeris. Tiek Tarybai, tiek vokiečių diplomatams ieškant kelių iš savotiškos aklavietės, neatsitiktinai susikoncentruota į Tarybos delegacijos, turėjusios Berlyne dėl pripažinimo vokiečiams notifikuoti nepriklausomybės skelbimo formuluotę, klausimą. Kaip žinia, tokios delegacijos idėją Taryba siūlė jau iškart vasario 16 d., įteikdama aktą E. Boninui³⁶, o vėlesnė įvykių eiga suinteresuotoms pusėms piršo tam tikrą manevro laisvę, susijusią su delegacija. Iš esmės matyta galimybė, jog atitinkamus įgaliojimus turinti delegacija įteiktų vokiečiams priimtina tekstą, apjungiantį gruodžio 11-osios ir vasario 16-osios aktų esminius postulatus, ir šiuo pagrindu Vokietija suteiktų pripažinimą. Jau iškart po Bresto taikos, 1918 m. kovo 4 d. kanclerio aplinka per parlamentarą Matthiasą Erzbergerį ir išseivijos lietuvių veikėją

³⁵ Kad būtų paprasčiau, kai kur tekste įvardydami „gyvybinės erdvės“ ideologinę stovyklą vartojame sinonimus „aneksionistai“ ar „imperialistai aneksionistai“. Kaip ir „pasaulinės politikos“ stovyklą vadiname sinonimais „liberalieji imperialistai“ arba tiesiog „nuosaikieji“. Kartu suprantame, kad šios pakaitinės sąvokos jokia būdu netiktų preciziam charakterizavimui.

³⁶ E. Bonino 1918 02 16 telegrama iš Vilniaus Užsienio reikalų žinybai, informuojanti apie Lietuvos Tarybos priimtą nutarimą, PA AA, RZ 201 021714 219–220, 221–223; dokumentas taip pat pristatytas bei publikuotas: *Lietuvos valstybės atkūrimo procesas. 1918 m. sausis–vasaris*, p. 155–157; M. Dornfeldt, E. Sewald, min. veik., p. 60; W. Basler, min. veik., p. 293.

Konstantiną Olšauską Lietuvos Tarybos pirmininkui Antanui Smetonai pateikė savąją įgaliojimų tokiai delegacijai formuluotę³⁷. Tiesa, iš pažiūros ši negalėjo žavėti lietuvių, nes tekste tiesiogiai neminėtas vasario 16 d. aktas, vien tik gruodžio 11 d. sprendimas.

Generolų P. Hindenburgo ir E. Ludendorffo bei jų šalininkų požiūriu, po Bresto taikos išvis nevertėjo rūpintis Lietuvos pripažinimu, verčiau reikėjo susitelkti į juridinius vokiečių valdžios įtvirtinimo šalyje klausimus, nes taikos su bolševikais postulatai tam atvėrė kelią. Konvencijų, personalinės unijos klausimus generolai matė santykių su lietuviams pagrindu. Visos nuolaidos tiesiogiai priklausė nuo to, kiek jie bus sukalbami šiais Vokietijos interesams svarbiais klausimais. Oberosto pareigūnai, aišku, visiškai solidarizavosi su savo autoritetingaisiais viršininkais. Sakysim, F. Falkenhausenas dar vasario 26 d. užsienio reikalų žinybos paskretoriui W. Radowitzui pranešė, jog lietuvių prašoma audiencija bus tik tada, kai Taryba grįš prie gruodžio 11 d. akto³⁸. Aneksionistų stovyklos iniciatyva politiniuose sluoksniuose siūlyta ir galimybė Lietuvos Tarybai dar kartą persvarstyti klausimą ir priimti visai naują, „teisingą“ deklaraciją. Tokią idėją manyta Tarybai įpiršti per jos konservatyvųjį, vokiečiams palankiau nusiteikusį prezidiumą. Tačiau pagal kovo 8 ir 9 d. pareigūnų pranešimus iš Vilniaus, prezidiumas netgi nesiryžo tokio klausimo teikti Tarybos plenumui³⁹.

1918 m. kovo 10–11 d. derintos vokiečių generaliteto ir jo oponentų pozicijos dėl tolesnės Baltijos kraštų ateities. Tai buvo būtina iš esmės pasikeitus situacijai dėl Bresto taikos. Dar kovo 2 d. kancleris įsteigė imperijos komisaro Lietuvai, Kuršui ir kitoms rytinėms sritims (išskyrus Lenkiją) postą ir paskyrė į jį grafą Robertą von Keyserlingką⁴⁰. Pagal dokumentiškai apibrėžtas funkcijas jis turėjo koordinuoti Vokietijos valdžios politiką minėtų kraštų atžvilgiu. Jis gavo sudėtingą trigubą pavaldumą (vyriausiam kariuomenės vadui, užsienio ir vidaus reikalų žinyboms)⁴¹, bet realiai buvo kanclerio aplinkos patikėtinis palaikant santykius su generalitetu. Tokio specialaus posto įsteigimas rodė, kad kancleris Baltijos kraštų klausimo sprendimui teikia didelę reikšmę. Būtent R. Keyserlingkas tapo svarbiausia kanclerio aplinkos figūra kovo 10–11 d. diskutuojant su kariškiais. Pastariesiems pokalbiuose lyderiavo pats E. Ludendorffas. Pokalbių pradžioje įvertinant Bresto taikos sukurtą padėtį, bendrai konstatuota, jog naujosiose Rytų srityse Vokietija turi išlaikyti faktinį viešpatavimą, o Pabaltijo valstybių suverenumo apribojimo laipsnis

³⁷ W. B a s l e r, min. veik., p. 296–297; jame pateiktas visas formuluotės tekstas.

³⁸ F. Falkenhauseno 1918 02 26 atsakomoji telegrama W. Radowitzui, PA AA, RZ 201 021715 175–176 (paskretoris W. Radowitzas vasario 25 d. iškart po susitikimo su lietuvių atstovu K. Olšausku kreipėsi į Oberosto administraciją, judindamas Tarybos delegacijos į Berlyną reikalą, W. Radowitzo 1918 02 25 telegrama G. Waldersee ir F. Falkenhausenui, ten pat, 130–131); W. B a s l e r, min. veik., p. 296.

³⁹ W. B a s l e r, min. veik., p. 297.

⁴⁰ M. D o r n f e l d t, E. S e e w a l d, min. veik., p. 66.

⁴¹ K.-A. K l a r e, min. veik., p. 280.

bus nustatytas po truputį sudaromomis sąjunginėmis sutartimis⁴². Dėl Lietuvos R. Keyserlingkas pareiškė civilinę valdžią manant esančią įsipareigojus pripažinti Lietuvą, jeigu Taryba grįžtų prie gruodžio 11 d. akto. O E. Ludendorffas apgailestavo, kad kanclerio aplinka jaučiasi įpareigota pažadų. Vietoj pripažinimo jis siūlė tik niekuo neįpareigojančią pareiškimą, kad „imperinė vyriausybė visiškai pritaria lietuvių nepriklausomos valstybės sukūrimui“, bet, deja, dabartinė Vokietijos padėtis neleidžianti galutinai išspręsti šio klausimo, kartu nedelsiant pateikiant Tarybos delegacijai vokiečių reikalavimus įvairiose srityse. Visgi dėl pripažinimo E. Ludendorffas pasitarime pareiškė esąs „priverstas šio klausimo sprendimą palikti ponui reichskancleriui“. Tačiau kartu jis pasiekė, kad būtų atmestos Tarybos pretenzijos į krašto administravimą ir okupacinės administracijos išsaugojimo garantijas.

Tuo metu į Lietuvos nepriklausomybės bylą aktyviai įsitraukė dar vienas veiksnys. Mat kovo 3 d. pasirašyta Bresto taikos sutartis privalėjo būti ratifikuota Vokietijos reichstage. Jame aiškiai vyravo „gyvybinės erdvės“ ideologijos priešrinkai ir dargi radikalesni nei kanclerio aplinkoje. Bandydamas bent jau sušvelninti aneksinį Bresto taikos įspūdį, reichstagas vis aiškiau formulavo reikalavimą vyriausybei pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Kovo 12 d. G. Hertlingas kaip tik susitiko su reichstago daugumos atstovais ir buvo užverstas klausimais bei priekaištais dėl vilkinamo Lietuvos pripažinimo, dėl karinės administracijos savivalės ir pan. Ypač aktyvūs šiuo reikalu buvo reichskanclerio bendrapartiečiai iš Centro, kurių lyderis buvo aiškus lietuvių simpatikas M. Erzbergeris. G. Hertlingas teisinosi ir žadėjo, jog pripažinimas turįs „skubiausiai“ įvykti. Konstantinas Fehrenbachas iš Centro ir Friedrichas Naumannas iš Pažangiosios liaudies partijos pareikalavo skubiai išleisti lietuvių delegaciją į Berlyną⁴³.

Kitą dieną, kovo 13-ąją, kancleris kreipėsi į E. Ludendorffą siūlydamas imtis įgyvendinti minėtas kovo 10–11 d. sutartas priemones ir atitinkamus potvarkius Oberosto vadovybei⁴⁴. Tačiau atsakydamas pastarasis pareikalavo garantijų dėl karinės administracijos išsaugojimo, taip pat panorėjo, kad Lietuva (kaip ir Kuršas) prisiimtų tam tikrą Vokietijos ekonominės karo naštos dalį⁴⁵. Tuo metu nieko nelaukdamas kancleris jau

⁴² M. B i e n h o l d, min. veik., p. 63–64. Visas, tiesa, sutrumpintas pasitarimo protokolas publikuotas: *Deutsch-sowjetische Beziehungen von der Verhandlungen in Brest-Litowsk bis zum Abschluß des Rapallo-Vertrages*. Dokumentensammlung, Bd. 1: 1917–1918, Berlin, 1967, S. 562–568. PA AA, RZ 201 byloje randamas nesutrumpintos protokolo dalies, susijusios su Lietuvos reikalais, nuorašas (1918 03 10–11 pasitarimų protokolas, ten pat, RZ 201 021716 118–124).

⁴³ G. L i n d e, min. veik., p. 145–146, M. D o r n f e l d t, E. S e e w a l d, min. veik., p. 67–68.

⁴⁴ Kanclerio G. Hertlingo 1918 03 13 telegrama E. Ludendorffui, susijusi su Lietuvos reikalu, PA AA, RZ 201 021716 099; W. B a s l e r, min. veik., p. 300.

⁴⁵ K. L e r s n e r i o 1918 03 14 telegrama iš Didžiojo štabo Užsienio reikalų žinybai (kancleriui), kurioje perduota E. Ludendorffo nuomonė Lietuvos klausimu, PA AA, RZ 201 021716 134; W. B a s l e r, min. veik., p. 300.

kovo 14 d. iš karinės Vilniaus administracijos pageidavo, kad Lietuvos Tarybos delegacija išvyktų į Berlyną iki kovo 18 d.⁴⁶ Tą dieną turėjo vykti svarstymas reichstage, kur planavo pasisakyti ir pats G. Hertlingas. Bet kovo 14 d. tiek E. Ludendorffas, tiek P. Hindenburgas atskirose telegramose kancleriui stojo prieš lietuvių delegacijos vizitą⁴⁷. Kovo 19 d. planuota sušaukti naują Lietuvos Tarybos sesiją, ir karinė administracija akivaizdžiai tikėjosi vienaip ar kitaip priversti lietuvius joje grįžti į gruodžio 11-osios deklaracijos rėmus. Vyriausia karinė vadovybė netgi parengė sesijai iš delegacijos reikalaujamą nepriklausomybės notifikacijos formulę. Ji buvo trumpa, rėmėsi vien gruodžio 11-osios aktu ir joje būtų prašoma pripažinti vien „Lietuvos valstybę“ – netgi be žodžio „nepriklausoma“⁴⁸. Kanclerio aplinka išreiškė pageidavimą, kad jų atstovas dalyvautų svarstant notifikaciją Taryboje, tačiau Oberosto atstovas generolas G. Waldersee vengė leisti užsienio reikalų žinybos patikėtiniui, tam pačiam puikiai lietuviams pažįstamam E. Boninui dalyvauti posėdyje⁴⁹. Dėl to tarp generaliteto ir civilinės valdžios vėl užaštrėjo kuriam laikui jau prigesęs konfliktas. Kovo 17 d. kancleris energingai užprotestavo prieš diplomatinio atstovo ribojimą. Tą pačią dieną per diplomatą W. Grūnau kancleris paprašė (kaip žinia – pakartotinai), kad kaizeris patenkintų Lietuvos pripažinimą pagal gruodžio 11-osios aktą ir tučtuojau gavo sutikimą⁵⁰. E. Ludendorffas niršo ir telefonu kalbėdamas su W. Grūnau skundėsi buvęs „kaip paprastai“ reichskanclerio „priremtas prie sienos“⁵¹.

⁴⁶ Reichskanceliarijos 1918 03 14 telegrama Oberosto administracijai, pasirašyta W. Radowitzo, PAA, RZ 201 021716 156; W. B a s l e r, min. veik., p. 300.

⁴⁷ K. Lersnerio 1918 03 14 telegrama iš Didžiojo štabo Užsienio reikalų žinybai (kancleriui), kurioje perduodama P. Hindenburgo nuomonė lietuvių delegacijos klausimu, PAAA, RZ 201 021716 128, 129; E. Ludendorffo 1918 03 14 telegrama kancleriui G. Hertlingui dėl lietuvių delegacijos, ten pat, 136; K.-A. K l a r e, min. veik., p. 283.

⁴⁸ P. K l i m a s, *Der Werdegang des litauischen Staates...*, S. XXII; *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918*, sud. A. Eidintas ir R. Lopata, Vilnius, 1991, p. 214.

⁴⁹ K.-A. K l a r e, min. veik., p. 283. Vokietijos užsienio reikalų žinybos atstovo W. Sandeno 1918 03 17 telegrama iš Kauno, kurioje informuojama žinyba apie E. Bonino dalyvavimą Lietuvos Tarybos posėdyje, PAAA, RZ 201 021716 200.

⁵⁰ M. D o r n f e l d t, E. S e e w a l d, min. veik., p. 68; W. Grūnau 1918 03 18 telegrama Užsienio reikalų žinybai (kancleriui), kurioje perduodama kaizerio nuomonė apie Lietuvos pripažinimą, PAAA, RZ 201 021716 209, 210.

⁵¹ W. Grūnau 1918 03 18 telegrama kancleriui apie E. Ludendorffo išreikštą nepasitenkinimą, PAAA, RZ 201 021716 229–230; K.-A. K l a r e, min. veik., p. 284.

Nepriklausomybės notifikavimo dokumentas ir kovo 23 d. pripažinimas

Kovo 19 d. prasidėjo pirmasis Lietuvos Tarybos naujos sesijos posėdis. Nei jame, nei po to vykusiuose nedalyvavo jokie vokiečių atstovai – nei iš užsienio reikalų žinybos, nei iš Oberosto administracijos⁵². Kovo 19 d. posėdyje Tarybos vicepirmininkas Jurgis Šaulys susirinkusiuosius supažindino su minėtąja kariškių pateikta notifikavimo formule, kuri iškart buvo atmesta. Vietoj jos J. Šaulys diskusijai pateikė alternatyvią formulę⁵³. Tai iš esmės buvo ta pati kovo 4 d. iš Vokietijos kanclerio aplinkos lietuvius pasiekusi formulė⁵⁴. Tačiau Tarybos daugumos ir šis tekstas netenkino, nes jame, kaip jau minėta apie kovo 4 d. pasiūlymą, nebuvo įvardytas vasario 16-osios aktas, o tik gruodžio 11 d. sprendimas. Kovo 20 d. posėdžiuose kairieji Tarybos nariai ir Aleksandras Stulginskis bandė gauti daugumos pritarimą savo formulėms, kuriose atvirai figūravo vasario 16-osios aktas⁵⁵. Tačiau balsuojant šiems pasiūlymams nepritarta, nes kolegos manė, jog vasario 16 d. akto minėjimas tekste bus kliūtis delegacijai patekti į Berlyną. Pagaliau balsavimu visgi buvo priimtas pirminis J. Šaulio pasiūlymas su reikšmingai P. Klimo pataisytu paskutiniu sakiniu, sušvelninant negatyvų gruodžio 11-osios deklaracijos pėdsaką. Bet dar reikšmingiau buvo tai, kad kovo 20 d. diskusijose išskristalizavo sprendimas atskirti įgaliojimų delegacijai tekstą nuo Berlyne notifikuotino teksto. Rytiniame tos dienos posėdyje Justinas Staugaitis reziūmavo, jog „prezidiumo siūloma formula reikalinga tik įgaliojimui, notifikuoti gi reikia nutarimą 16 vasario“⁵⁶. Tokia išeitis matyta kaip galimybė apeiti Oberosto administracijos ir už jos stovinčio generaliteto spaudimą. Tačiau popietiniame Tarybos posėdyje per J. Šaulį gauta žinia, kad kariškių netenkina Tarybos sutartoji ir patvirtintoji įgaliojimų formulė, todėl išliekanti kliūtis kelionei į Berlyną. Tarybos nariai, reikia manyti, pakankamai žinojo apie vokiečių tarpusavio prieštaravimus, todėl nutarė laikytis savo, o Oberosto nuomonę tik „priimti žinion“. Kartu šio posėdžio pabaigoje sudaryta delegacija į Berlyną ir 19 balsų iš 20 nutarta „pavesti delegacijai notifikuoti Lietuvos nepriklausomybę vasario 16

⁵² Bütent K.-A. Klare pabrėžia, kad vokiečiai nedalyvavo Tarybos posėdžiuose, K.-A. Klare, min. veik., p. 284. Kovo 18 d. K. Lersneris užsienio reikalų žinybai perdavė E. Ludendorffo atsakymą, kad karinės administracijos atstovai nedalyvaus Lietuvos Tarybos posėdyje, ir siūlo taip pat pasielgti ir kanclerio atstovui, šiuo atveju – E. Boninui, K. Lersnerio 1918 03 18 telegrama iš Didžiojo štabo Užsienio reikalų žinybai (kancleriui), kurioje perduodama E. Ludendorffo nuomonė, PA AA, RZ 201 021716 211.

⁵³ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai...*, p. 213–215.

⁵⁴ A. Stražas savo straipsnyje priekaištauja Lietuvos Tarybos nariui J. Šauliui, jog šis pristatė alternatyvią formulę nepažymėdamas, jog iš tikrųjų tai ne Tarybos prezidento, o Vokietijos kanclerio aplinkos dar kovo 4 d. pasiūlytasis variantas, A. Stražas, min. veik., p. 358.

⁵⁵ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai...*, p. 220–224.

⁵⁶ Ten pat, p. 222.

dienos nutarimu⁵⁷. Prieš buvo tik vienintelis A. Smetona, manęs, kad derėjo būti nuolaidesniems.

Tuo metu kovo 18 d. Vokietijos reichstage prasidėjo Bresto taikos sutarties aptariamai, turėję baigtis šios sutarties ratifikavimu⁵⁸. Parlamentinė dauguma buvo nusistačiusi ratifikavimą tiesiogiai sieti su tautų apsisprendimo teisės užtikrinimu vokiečių užimtose Rusijos imperijos teritorijose, taip švelninant aneksinės taikos įvaizdį pasaulinėje opinijoje. Svarstymų įžanginėje kalboje pats kancleris dar kartą pabrėžė tautų apsisprendimo teisės reikšmę ir svarbą Bresto sutarties kontekste. Neišvengiamai čia paminėtas ir laukiamos lietuvių delegacijos, turinčios notifikuoti savo nuostatas, aspektas⁵⁹. Kaip minėta, kancleriui nepavyko pasiekti, kad tokia delegacija atvyktų svarstymų pradžioje, todėl parlamentarams teko pasakyti, kad lietuvių atvykstant laukiama „artimiausiomis dienomis“. Daugumos deputatai šiuo klausimu iš karto buvo nusiteikę gana radikalčiai. Pavyzdžiui, centristas K. Fehrenbachas ypač skundėsi, kad karinė cenzūra trukdo laisvai komunikuoti kanclerio aplinkai ir Lietuvos Tarybai, siūlė kancleriui „vieną kartą rimtai pakalbėti“ su savo „draugais“ kariškiais⁶⁰. Pažangietis F. Naumannas reikalavo nedelsiant pakeisti karinę administraciją civiline. Bene taikliausiai susidariusią situaciją esmę diskusijoje apibūdino socialdemokratas Eduardas Davidas. Jis nurodė, kad civilinės reichs valdžios ir Vyriausiosios karinės vadovybės nuomonės iš principo skiriasi, pabrėžė, jog pastarosios reprezentuojamos jėgos vykdo ne pasaulinę politiką, bet tik pagal vadinamosios „Rytų Elbės stovyklą“ (prūsų junkerių) nuostatas norėtų „pakraščių valstybes“ paversti kolonijomis. Kitą dieną parlamentarų diskusijos vyko tokia pačia dvasia, Lietuvos klausimas liko dienotvarkėje. Sakysim, centristas Adolfas Gröberis aiškino, kokią svarbą jo partija skiria Lietuvos savarankiškumo pripažinimui. Todėl vicekancleris F. Payeris, kaip vykdomosios valdžios atstovas, vėl buvo priverstas teisintis, kad tebelaukiama greitai pasirodant lietuvių delegacijos ir tada klausimas būsiąs nedelsiant sprendžiamas⁶¹. Akivaizdu, jog didžiulį darbą populiarinant ir aktualizuojant Lietuvos klausimą tarp vokiečių parlamentarų tuo metu jau buvo nuveikęs įžymusis centristas M. Erzbergeris, kurio pėdsakas ypač ryškus užkulisuose derinant politikų pozicijas, taip pat koordinuojant veiklą per parlamentinę Tarpfrakcinę komisiją. Ne veltui Rytų fronto kariuomenės generalinio štabo viršininkas Maxas Hoffmanas kovo 14 d. pažymėjo, jog „čia, Rytuose, reichstagas, ypatingai Erzbergeris, daro kiau-

⁵⁷Ten pat, p. 224.

⁵⁸Išsamiausiai apie tai, kaip Bresto taikos ratifikavimas Vokietijos reichstage buvo susijęs su Lietuvos klausimu, nušvietė jau minėtas G. Linde, žr. G. L i n d e, min. veik., p. 146–150.

⁵⁹Ten pat, p. 146; M. D o r n f e l d t, E. S e e w a l d, min. veik., p. 66–67.

⁶⁰G. L i n d e, min. veik., p. 146

⁶¹Ten pat, p. 149.

lystę“ – dėl to, kad kancleris ruošiasi priimti lietuvių delegaciją ir taip būsią padarytos „kvailystės“⁶². M. Hoffmanas savo užrašuose bandė spėlioti, kokios priežastys skatino būtent tokį M. Erzbergerio elgesį. Savo ruožtu kitoje barikadų pusėje radikaliam nusiteikę parlamentarai nevengė karčios kritikos jiems idėjiškai artimai kanclerio aplinkai – už, jų manymu, per menką sąveiką su parlamentine dauguma, siekiant įgyvendinti „pasaulinės politikos“ koncepciją kaip atsvarą aneksionizmui. Taip, pavyzdžiui, šnekėjo minėtasis E. Davidas kovo 20 d. Tarpfrakcinės komisijos posėdyje⁶³.

Akivaizdu, kad prisidėjus parlamentiniam spaudimui kancleris negalėjo ilgiau vilkinti Lietuvos pripažinimo klausimo sprendimo. Nors kariškiai nesiliovė spyriotis ir statė kliūtis, organizuojant lietuvių delegacijos atvykimą įtrauktos nemenkos užsienio reikalų žinybos pajėgos, intensyviai susirašinėta aukščiausiu lygiu. Kancleris G. Hertlingas tiesiogiai nurodė komisarui R. Keyserlingkui organizuoti delegacijos kelionę netgi nepriklausomai nuo to, ar lietuviai iš anksto priims pageidaujamas formuluotes⁶⁴. Kaip kancleris kovo 21 d. paaiškino diplomatui Kurtui von Lersneriui, jau ne naujokui lietuvių reikaluose, esmė būsianti tame, ką lietuvių delegacija duosianti užprotokuluoti Berlyne⁶⁵. Kovo 20 d. sudarytoje delegacijoje buvo Lietuvos Tarybos nariai J. Šaulys, J. Staugaitis ir Jonas Vileišis. Tuomet diskutuota, kad delegacijai galbūt reikėtų paskirti dar vieną narį, ir čia pirmiausia omenyje turėtas A. Smetona, kaip vienos iš Taryboje esančių ideologinių grupuočių lyderis. Kad jis dalyvautų, nedviprasmiškai pageidavo ir pati Vokietijos kanclerio aplinka⁶⁶. Tačiau pats A. Smetona tuo momentu akivaizdžiai abejojo delegacijos sėkme notifikuoti vokiečiams būtent vasario 16 d. aktą, todėl atsisakė joje dalyvauti. Kovo 21 d. Taryba dar tęsė sesiją svarstydama kitus klausimus, išrinktieji delegacijos nariai dalyvavo tuose svarstymuose. Išvykti į Berlyną planuota kitą, kovo 22 d.⁶⁷, tikintis, jog Oberosto administracija tam nesutrukdytų. Tuo metu Berlyne kovo 22 d. posėdžiavę reichstago nariai vėl pasigedo lietuvių atstovų. Vicekancleris F. Payeris turėjo juos įtikinėti, kad delegacija su atitinkamais įgaliojimais „jau pakeliui“, tad atvykimo reikalas neabejotinai sutvarkytas. Bet ne visi parlamentarai buvo įtikinti, pavyzdžiui, nepriklausomųjų (kraštutinių) socialdemokratų atstovas Hugo Haase viešai reiškė abejonę, kiek vicekanclerio pasisakymas atitinkas tikrovę⁶⁸. Vykdomosios valdžios atstovams

⁶² M. Hoffmanas, *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann*, Berlin, 1929, S. 190.

⁶³ K.-A. Klare, min. veik., p. 285.

⁶⁴ Ten pat, p. 284; R. Keyserlingko 1918 03 21 telegrama G. Waldersee dėl lietuvių delegacijos kelionės į Berlyną, PA AA, RZ 201 02 1716 269.

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ P. Klimas, *Dienoraštis 1915.XII.1–1919.I.19, pradedamas P. Bugailiško užrašais 1915.VIII.23 (10)–X.13*, Chicago, 1988, p. 244–245.

⁶⁷ Ten pat, p. 245.

⁶⁸ A. Stražas, min. veik., p. 358–359.

toje situacijoje atrodė itin svarbu patraukti parlamentarus į savo pusę. Regis, jiems gana sėkmingai tai pavyko, nes tą pačią kovo 22 d. Bresto taikos susitarimas reichstage buvo ratifikuotas ir, kaip derėtų atkreipti dėmesį, ratifikuotas dar neišvydus lietuvių delegacijos ir neišgirdus jos žodžio. Šiaip ar taip, ratifikavimas esmingai paveikė tolesnę Lietuvos valstybingumo bylos raidą.

E. Boninas kovo 21 d. rašė į Berlyną, jog trys lietuvių delegatai ir dar A. Smetona kovo 23-iosios rytą jau būsią Vokietijos sostinėje⁶⁹. Tą pačią kovo 21 d. K. Lersneris vis pranešinėjo, kad Vyriausioji karinė vadovybė ir Oberosto administracija vieningai priešinasi delegacijos išleidimui, nes lietuviai vengią priimti vokiečiams tinkamą notifikacijos formulotę⁷⁰. Nežinomybė dėl galimybės delegacijai išvykti iš Vilniaus tvyrojo ligi pat išvažiavimo momento ir, atrodo, delegacija iškeliavo be oficialaus leidimo. Kovo 23 d. Tarybos atstovai jau buvo Berlyne. Gana paradoksalu, tačiau lietuviškosios pusės istorinė medžiaga detalai neatspindi delegatų dienotvarkės ir jos atliktų veiksmų, ir tai, kaip jau minėjome, istorikui A. Stražui netgi davė pagrindą suabejoti, ar delegacija ten išvis atliko notifikavimo procedūrą. Lietuvių delegatų veiksmus Berlyne kovo 23 d. detaliau atskleidžia 1918 m. kovo 29 d. vokiečių URM pareigūnų susirašinėjimas (Bussche raštas Lersneriui). Iš jo sužinome, kad lietuvius pirmiausia priėmė užsienio reikalų žinyboje. Čia jiems iš pat pradžių nurodyta į Bresto sutarties trečiąjį straipsnį, kaip išėitinių vokiečių–lietuvių santykių punktą, bei pareiškus, kad Tarybos nariai turėsią užtektinai progų pareikšti savo pageidavimus bei apsitarti su tauta, pranešta, jog per pietus priimsiąs pats kancleris. Jo priėmimo scenarijų vokiečiai irgi buvo parengę atitinkamai: kancleris pasveikino delegatus ir be jokių įžangų jiems perskaitė iš anksto parengtą Lietuvos valstybingumo pripažinimo aktą⁷¹. Ir tik po to lyg tarp kita ko paminėjo paimsiąs lietuvių pasiūlymus⁷². Tuo esminė dalykinė vizito dalis ir baigėsi. Ko gero, nespėję atsitokėti

⁶⁹ E. Bonino 1918 03 21 telegrama iš Vilniaus Užsienio reikalų žinybai dėl lietuvių delegacijos kelionės, PA AA, RZ 201 021717 005, 006.

⁷⁰ K. Lersnerio 1918 03 21 telegrama iš Didžiojo štabo Užsienio reikalų žinybai (kancleriui) apie E. Lüdendorffo nuomonę lietuvių delegacijos klausimu, ten pat, RZ 201 021717 007–009, 010–011.

⁷¹ Kanclerio lietuvių delegacijai perskaitytas pripažinimo tekstas kaip atskiras dokumentas yra išlikęs: ten pat, RZ 201 021717 026–027. Ten pat yra išlikusi ir šio pripažinimo publikacija oficioze *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* nr. 153 1918 m. kovo 24 d., ten pat, 054. Abu tekstai yra visiškai identiški. Tame pačiame oficioze, nr. 240, 1918 m. gegužės 12 d. straipsnyje *Das unabhängige Litauen* („Nepriklausoma Lietuva“) pranešama apie gegužės 4 d. lietuviams oficialiai įteiktą pripažinimo tekstą, ir ten pat jis pažodžiui perteiktas, ten pat, RZ 201 021719 040. Pripažinimo tekstas visiškai identiškas P. Klimo dokumentų rinkinyje publikuotam tekstui (P. K l i m a s, *Der Werdegang des litauischen Staates*, dok. nr. XLI, S. 119; *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, p. 303–304). Čia reiktų akcentuoti, kad vykstant pripažinimo procedūrai kovo mėnesį viešumai pateiktas variantas buvo paties kanclerio perskaitytas kaizeriui įgaliojus ir jo vardu sustatytas tekstas, o gegužę pasirodęs buvo paties kaizerio. Tačiau iš esmės jie nesiskiria.

⁷² 1918 m. kovo 29 d. Vokietijos užsienio reikalų žinybos susirašinėjimo turinį savo knygoje atskleidusi istorikė M. Bienhold, M. B i e n h o l d, min. veik., p. 65–66. Lietuvių delegacijos kovo 23 d. veiklą Berlyne

delegatai iškart buvo palydėti į pokylį šalia reichskanceliarijos esančiame „Kaiserhofo“ viešbutyje. Čia jiems dėmesį rodė ne tik URM pareigūnai, bet ir Oberosto valdžios šefas F. Falkenhausenas. Pokylyje pasirodė ir A. Smetona, kuris pasak vokiečių žurnalisto, vokiškai pasakė tostą už Vokietijos kaizerį ir galingąjį vokiečių reichą⁷³. Pasibaigus pokyliui lietuviai suskubo rašyti padėkos telegramą kaizeriui už pripažinimą, o vokiečių pareigūnai rūpinosi, kad jie kuo greičiau išvyktų iš Berlyno...

Šioje vietoje derėtų plačiau aptarti straipsnio pradžioje paminėtą vokiečių istoriko G. Lindes nuomonę dėl tariamos P. Klimo klaidos notifikacijos klausimu ir su tuo susijusį A. Stražo vertinimą. Vokietijos užsienio reikalų žinybos Politiniame archyve yra išlikęs J. Šaulio ranka rašytas notifikacijos dokumentas, datuotas 1918 m. kovo 23 d., su J. Šaulio, J. Staugaičio bei J. Vileišio parašais⁷⁴. Tai liudija, kad notifikacijos tekstas vienaip ar kitaip buvo įteiktas Vokietijos valdžiai. Labai svarbu, kad šis tekstas yra visiškai identiškas kaip notifikacijos dokumente, publikuotame P. Klimo sudarytame rinkinyje, ir tai patvirtina, jog nėra pagrindo manyti, kad egzistavo kelios šio dokumento versijos⁷⁵. Atskiras klausimas būtų dėl notifikacijos rašto įteikimo vokiečiams momento. Minėta vokiečių pusės informacija rodo, jog kancleris pirmiausia perskaitė Tarybos delegatams dokumentą, patvirtinantį, kad Vokietija pripažįsta Lietuvą, ir tik po to užsiminė priimsiąs lietuvių parengtą raštą. Tad remiantis tik vokiška informacija galima tvirtinti, jog A. Stražas buvo teisus, teigdamas kad „notifikacija prieš pripažinimą apskritai neįvykusi“, – esmine čia laikant frazę „prieš pripažinimą“. Bet kartu dera turėti omenyje ir P. Klimo dienoraštyje esančią žinią, kad dar prieš pat susitikimą su kancleriu į Berlyną atvykę lietuviai delegatai notifikacijos tekstą vokiečiams įteikė užsienio reikalų žinyboje. Istorikas G. Linde savo interpretaciją sukūrė lietuvių notifikacijos dokumente išvydęs 1917 m. gruodžio 11 d. datą ir nematydamas, kad ten paminėta ir 1918 m. vasario 16 d. Bet juk toks ir buvo Lietuvos Tarybos narių sumanymas, gimęs sunkiai diskutuojant formuojant delegaciją ir patį

detaliau atskleidžia P. Klimo Lietuvos Tarybos VIII sesijos protokoliniai užrašai, kur jis balandžio 25 d. gana išsamiai referavo J. Šaulio delegacijos atskaitinį pranešimą, P. K l i m a s, *Dienoraštis...*, p. 251–252. Oficialiuose Lietuvos Valstybės Tarybos protokoluose J. Šaulio pranešimas atspindėtas labai trumpai ir bendrais bruožais.

⁷³ M. D o r n f e l d t, E. S e e w a l d, min. veik., p. 68–69.

⁷⁴ Notifikacijos dokumentas (vok. k.), P A A A, RZ 201 021717 023.

⁷⁵ Tyrinėtojams nepreciziškai pristatant ar apibūdinant šį dokumentą skaitytojui gali formuotis klaidingas įspūdis, kad galbūt egzistuoja ir kiti jo variantai, sakysim, su tekste figūruojančia vasario 16 d. data. Pvz., S. Grigaravičiūtė rašo: „Į Berlyną nuvykusi delegacija įteikė Vokietijos vyriausybei 1918 m. kovo 23 d. ranka rašytą dokumentą, kuriame pateikta 1918 m. vasario 16 d. nutarimo formuluotė ir paaiškinimas, kad Lietuvos valstybės santykiuose su Vokietija bus vadovaujama 1917 m. gruodžio 11 d. pareiškimu <...> ir prašoma pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę“ (S. G r i g a r a v i č i ū t ė, Lietuvos Tarybos atstovavimas Vokietijoje. Pirmasis etapas (1917 m. rugsėjo 24 d. – 1918 m. kovo 31 d.), *Parlamento studijos*, Vilnius, 2019, nr. 27, p. 61).

dokumentą: įteikti vokiečiams vasario 16 d. sprendimo formuluoję, neerzinant jų pačių šios datos demonstravimu ir pridengiant sumanymą papildoma fraze paminint 1917 m. gruodžio 11 d. dokumentą. Sumanymas pavyko, dokumentas buvo įteiktas ir P. Klimas savo sudaryto dokumentų rinkinio įvade galėjo visai pagrįstai konstatuoti, kad notifikuota būtent 1918 m. vasario 16 d. formuluoję⁷⁶. Visgi derėtų pastebėti, kad notifikavimo raštas buvo viešumai skirtas dokumentas, o šiuo aspektu svarbiausia ne tai, kokio sutarimo laikėsi ir kokių tikslų kurdami raštą siekė lietuviai, o kokį įspūdį sudarė jų tekstas. Nepavyktų užginčyti, jog būtent šiuo aspektu teksto formulavimas rodo akivaizdų vadovavimąsi vokiečių sukurtų politinių realiųjų logika, trumpiau tariant – jų diktuojamų dialogo taisyklių priėmimą. Kaip tik dėl šios priežasties notifikavimo dokumente vietoje vasario 16 d. buvo įtraukta gruodžio 11 d. data, o mūsų aptariamam istoriografiniu atveju – G. Linde išnaudojo tam tikrą objektyvų pagrindą kvestionuoti P. Klimo teiginį⁷⁷.

⁷⁶ P. K l i m a s, *Der Werdegang des litauischen Staates...*, S. XXIII. Būtent šis teiginys tapo G. Lindes kritikos objektu.

⁷⁷ Kad G. Lindes dėmesį patraukusi P. Klimo mintis nebuvo atsitiktinė, liudytų ir daug vėliau šio signataro parašyta, jau lietuviškai publikai skirta valstybingumo iškovojoimo 1915–1918 m. įvykių versija. Joje vėlgi P. Klimas atvirai teigia, kad Tarybos delegacija kovo 23 d. notifikavo vasario 16 d. nutarimą, tik pridurdama frazę, kad santykiai su Vokietija nustatomi pagal gruodžio 11 d. nutarimą (P. K l i m a s, Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 m. Vilniuje, *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*, Kaunas, 1930, p. 16). Čia kartu būtina pridurti, kad jis niekada nekvestionavo fakto, kad Vokietijos pripažinimas gautas pagal 1917 m. gruodžio 11 d. formuluoję. Drįstume teigti, kad P. Klimo suformuluota 1915–1918 m. kelio į valstybingumą istorijos versija tvirtai jaugo į lietuviškos visuomenės savivoką bei istorinę atmintį ir ištiesiems dešimtmečiams buvo tapusi kone kanoniniu pagrindu rašant visos laisvosios lietuvių visuomenės sintetinius istorinius veikalus, apimančius šį laikotarpį. Tuo labiau kad autorius buvo ne tik signataras, vadinas, tiesioginis reikalo žinovas, tačiau ir istorikas. Sekdamas jo linija, pvz., lietuvių išeivijos istorikas K. Ališauskas savo plačios apimties veikale iškart paminėjęs vasario 16 d. aktą, formuluoja netgi tokį sakinį: „Kovo mėn. buvo gautas leidimas Lietuvos Tarybos delegacijai važiuoti į Berlyną ir ten aiškinti vasario 16 d. nutarimo prasmę“. Po šio sakinio iš karto konstatuojamas kovo 23 d. pripažinimas, visiškai neužsimenant, kad jis suteiktas pagal 1917 m. gruodžio 11 d. sprendimą (K. A l i š a u s k a s, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920*, t. 1, Chicago, 1972, p. 47). Gal tik išeivijos istoriko Vinco Trumpos požiūris ryškiau išsiskiria visame fone. Jis 1968 m. paskelbtame straipsnyje teigdamas, kad pati Lietuvos Taryba vasario 16 d. aktą „gerokai sukompromitavo“, aiškino: „Pirmiausia, kai tų pačių metų kovo 23 d. Vokietija pripažino Lietuvos nepriklausomybę ne pagal vasario 16 d., bet pagal gruodžio 11 d. aktą, Taryba ne tik neprotestavo, bet jos pirmininko Antano Smetonos lūpomis sušuko tris kartus valio „mūsų mylimam kaizeriui“. Vadinas, pati Taryba nutolo nuo vasario 16 d. pozicijų“ (V. T r u m p a, Lietuvos nepriklausomybės idėja, *Metmenys*, 1968, nr. 16, p. 20). Notifikavimo bei pripažinimo istorijoje nepasistengė aiškiai „sudėlioti taškų“ ir kiti tai minėję signatarai. Štai J. Staugaitis teigė, jog 1918 m. kovo 23 d. lietuvių delegacija Vokietijos kanclerui „įteikė vasario 16 d. aktą“, nors pripažinimas gautas remiantis gruodžio 11 d. aktu (J. S t a u g a i t i s, Apie Lietuvos Valstybės Tarybos darbus, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 17, p. 373). Paradoksalu, tačiau toks svarbus, ypač Lietuvos valstybingumui reikšmingas epizodas beveik iki pat mūsų dienų liko kruopščiai negvildentas išsamesniuose lietuviškuose istorijos analitiniuose darbuose. Paminėtina, kad žymus tarpukario Lietuvos ir vėliau išeivijos istorikas Zenonas Ivinskis pačioje darbo, skirto vasario 16-osios akto aplinkybių nagrinėjimui, pabaigoje tėra užsiminęs, jog kovo 23 d. Vokietijos pripažinimo kaina buvo Tarybos padarytas „kompromisas“, kad „XII. 11

Šiaip ar taip, lietuvių atstovams aptartojo vizito metu teko savotiškų statistų vaidmuo, o globojantys pareigūnai dėjo visas pastangas atriboti juos nuo visų atsitiktinių kontaktų, pirmiausia su vokiečių parlamentarais. Vokietijos teisės istorikė Maria Bienhold yra ypač aštriai sukritikavusi toki tuometinių vokiečių pareigūnų elgesį ir stačiai pavadinusi jį „gėdingu“, pradanginusi puikią galimybę abiejų tautų ir valstybių tarpusavio supratimui Vokietijai blogėjančios tarptautinės situacijos kontekste⁷⁸. Kaip jau truputį vėliau, 1918 m. balandžio 3 d. kancleris G. Hertlingas paaiškino E. Ludendorffui per diplomata K. von Lersnerį, tokią laikyseną lietuvių delegacijos atžvilgiu sąlygojo sudarytoji Bresto taika; esą dėl jos lauktas lietuvių pareiškimas nebetekęs ankstesnės reikšmės, o pagal Bresto sutartį Lietuvos likimas ir formaliai atsidūrė vokiečių rankose⁷⁹.

Išvados

Pirmojo pasaulinio karo metais Lietuvoje vykusius įvykius bei procesus visapusiškai ir pilnavertiškai nagrinėti įmanoma tik ją okupavusios tuometinės Vokietijos valstybinio organizmo funkcionavimo kontekste, pasitelkiant pirminius vokiškus šaltinius.

Vokietijos valdantysis elitas karo metais buvo pasidalijęs į dvi tarpusavyje permanentiškai konkuravusias ideologines stovyklas, turėjusias skirtingas imperijos ateities vizijas. Nors jos vieningai sutarė dėl valstybės siekiamos galios bei klestėjimo ir tokiu pagrindu vienytos imperialistinio vardiklio, tačiau propagavo skirtingas taktines priemones ir nevienodus imperijos sąrangos modelius. 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybės deklaravimo aplinkybes, Vokietijos reakciją į šį lietuvių veiksmą, taip pat netrukus sekusio Lietuvos pripažinimo iš Vokietijos pusės aplinkybes, kaip, beje, ir visus kitus tuometinės Lietuvos valstybingumo genezės aspektus tiesiogiai veikė nuolatinė įtampa tarp abiejų minėtų stovyklų ir šios įtampos generuojami konkretūs praktiniai poslinkiai Vokietijos politi-

formulė neprieštarauja II. 16 aktui ir nutarimai dėl konvencijų pasilieka“ (Z. Ivinskis, Lietuvos politinė būklė 1918 m. pradžioje ir Vasario 16-tos d. aktas, *Židinys*, 1939, nr. 2, p. 211). Šio kompromiso turinys liko nenagrinėtas, bet taip, kaip sąvoką pristatė Z. Ivinskis, ji iš principo neprieštaravo P. Klimo formuluotai versijai. Jau 1996 m. išleistoje monografijoje šiuolaikinis lietuvių istorikas R. Lopata detalai nušvietė įvykių raidą, atvedusią iki kovo 23 d. pripažinimo, bet paties fakto peripetijų ir aplinkybių nenagrinėjo. 2019 m. pasirodęs išsamus tyrinėtojos S. Grigaravičiūtės straipsnis, skirtas Lietuvos Tarybos atstovavimo Vokietijoje istorijai aptarti, kuriame atskirais bruožais paliesti ir notifikavimo delegacijos bei Lietuvos pripažinimo iš Vokietijos pusės epizodai, irgi galėtų tapti rimtesne paraiška diskusijai dėl nusistovėjusios anuometinių įvykių versijos koregavimo (S. Grigaravičiūtė, min. veik., p. 31–75).

⁷⁸ M. Bienhold, min. veik., p. 66. Pažymėtina, jog kritikuodama tuometinį pareigūnų elgesį M. Bienhold pirmiausia omenyje turėjo žalą ne lietuvių, o pačios Vokietijos strateginiams interesams.

⁷⁹ Ten pat; Kanclerio G. Hertlingo 1918 04 03 telegrama atstovui Didžiajame štabe K. Lersneriui, kurioje išdėstyta nuomonė apie Lietuvą, skirta perduoti E. Ludendorffui, PA AA, RZ 201 021717 150.

koje. Kadangi vadinamųjų liberaliųjų imperialistų stovyklos koncepcijose buvo numatyta vietos ir Rusijos imperijos vakarinių pakraščių tautų riboto valstybingumo struktūroms, ši aplinkybė laidavo sėkmingą Lietuvos valstybingumo klausimo evoliuciją.

Nuo pat Kreuznacho kompromiso 1917 m. balandį, kai imperialistus aneksionistus liberalieji įtikino Rusijos pakraščių tautų riboto savarankiškumo nauda, Lietuvos valstybingumo reikalas lėtai, bet nuosekliai to kompromiso dvasioje judėjo į priekį, kol pagaliau vokiečių–bolševikų Bresto derybų kontekste pribrendo sąlygos jam materializuotis. Tuo momentu vėl paaštrėjo įtampa tarp abiejų vokiečių elito stovyklų, aneksionistams nesitenkinant eventualios kompromisinės taikos galimybėmis ir siekiant revanšo. Charakteringa, jog vienu svarbiausių pretekstų įtampos atsinaujinimui tapo Lietuvos klausimo sprendimas. Iš kitos pusės, tuo pačiu laiku lietuviai pajuto, kad derybų Breste situacija veria galimybę peržengti vokiečių nustatytus veiklos rėmus ir deklaruoti tikruosius siekius. Taip gimė Vasario 16-osios nepriklausomybės aktas.

Šis lietuvių žingsnis trumpam sukėlė tam tikrą vokiečių elito sumaištį, nes griovė vos prieš kelias dienas – vasario 13-ąją Homburge pasiektą trapų balansą tarp konkuruojančių pusių. Juk vienas esminių pastarojo susitarimo elementų buvo sprendimas pripažinti Lietuvą pagal 1917 m. gruodžio 11 d. deklaraciją. Suprantama, kad po vasario 16 d. lietuvių pareiškimo pripažinti Lietuvą pagal minėtąją deklaraciją tapo gana abejotina.

Esminę saugumo garantiją Tarybos politikams laidavo liberaliųjų imperialistų stovykla, nes lietuviškos atstovybės idėja nuo pat pradžių organiškai įsiliejo į jų politinės vizijos turinį ir ilgainiui tapo reikšminga jo dalimi. Nors Tarybai iškart po vasario 16 d. sprendimo bendru vokiečių sutarimu nedviprasmiškai nurodyta grįžti prie 1917 m. gruodžio 11 d. deklaracijos pagrindų, tai visai nereiškė Tarybos izoliavimo ir pripažinimo klausimo įšaldymo. Nuosaikiškiems imperialistams atstovaujanti Vokietijos diplomatinė žinyba, už kurios stovėjo pats kancleris su artimiausia aplinka, pati rodė iniciatyvą įveikiant vasario 16 d. „akibroškto“ padarinius.

Dėl Lietuvos pripažinimo itin reikšminga tapo paties kaizerio pozicija. Ją Vokietijos užsienio politikos formuotojams būtent vasario 16 d. deklaracijos pasirodymo momentu pavyko įtikinti šio klausimo svarba. Apskritai kaizerio, nelinkusio sureikšminti lietuvių „akibroškto“, autoritetingas veiksnys labai padėjo neutralizuoti aneksionistų priešinimąsi pripažinti Lietuvą.

1918 m. kovo 3 d. Vokietijai privertus bolševikinę Rusiją pasirašyti taiką, jau kitą dieną kanclerio aplinka ėmėsi aktyvesnių veiksmų, kad pripažinimo klausimas būtų sėkmingai išspręstas. Šia linkme kanclerį spaudė jo paties ideologinės stovyklos radikalesni atstovai, daugiausia telkęsi parlamente. Iš kitos pusės, ir pats kancleris buvo suinteresuotas sėkmingai užbaigti jau seniai su pačiu kaizeriu suderintą reikalą, taip įtvirtinant ir savo autoritetą. Tarybai atsisakant grįžti prie gruodžio 11 d. deklaracijos ir iš principo atmetant dar vieno naujo analogiško dokumento paskelbimo idėją, susitelkta į Tarybos vadinamosios notifikavimo delegacijos kelionę į Berlyną ir į tam notifikavimui pateiksimą tekstą.

Notifikavimo delegacijos siuntimo epizode visos suinteresuotos pusės pademonstravo išskirtinį atkaklumą, siekdamos savų tikslų. Lietuvos Tarybos absoliuti narių dauguma apsisprendė jokia būdu neatsitraukti nuo vasario 16 d. formuluoatės. Tuo tarpu aneksionistai su generolais P. Hindenburgu ir ypač E. Ludendorffu apskritai manė, jog tuo metu, sudarius Bresto taiką su rusais, Lietuvos pripažinimas išvis nereikalingas ir vietoj to verčiau užsiimti lenkų įtakos krašte mažinimu bei juridiniais vokiečių valdžios įtvirtinimo jame reikalais. Daugiausia, kiek jie numatė galimybę nusileisti, buvo sutikimas, kad lietuviai notifikuotų aiškiai įvardytą gruodžio 11 d. dokumentą. Pagrindinis šios stovyklos poveikio svertas buvo disponavimas delegacijos kelionės leidimais. O reichstago daugumai pavertus Lietuvos pripažinimą Bresto taikos ratifikavimo sąlyga, kancleris tiesiog neturėjo kito pasirinkimo, tik vienokiu ar kitokiu būdu atlikti pripažinimo procedūrą.

Balanso tarp atskirų jėgų radikaliai priešingų interesų paieška nulėmė paties kovo 23 d. pripažinimo formą bei turinį. Lietuviams atvykus į Berlyną pasirodė, kad notifikacijos formulės turinys, dėl kurio taip atkakliai „laužytos ietys“, nėra svarbus. Apskritai lietuvių delegatams šiame epizode teko vien statistų vaidmuo kanclerio aplinkos iš anksto surežisuotoje procedūroje. Kancleris pirma perskaitė lietuvių delegatams parengtą pripažinimo gruodžio 11 d. deklaracijos pagrindu tekstą, o paskui be diskusijų priėmė delegatų įteiktą notifikavimo dokumentą. Vos dieną prieš tai, gavusi įrodymų, kad lietuviai atvyksta į Berlyną, reichstago dauguma ryžosi ratifikuoti Bresto taiką, kas kancleriui ir buvo svarbiausia, Lietuvos pripažinimą laikant tik priemone šiam tikslui pasiekti. Tad lietuvių delegacija po procedūros, lyg darant savotišką reveransą aneksionistams, vėlgi be diskusijų išsiųsta namo. Notifikavimo dokumentas buvo įteiktas, bet tai buvo tik formalumas. Įteikimas įvyko ne pagal lietuvių lauktą scenarijų ir pats dokumentas neįgavo tokios reikšmės, kurią iki tol jam linko teikti tiek lietuviai, tiek ir vokiečiai. Visa tai nulėmė momentinė situacija Vokietijos politinių sluoksnių vidinių kovų fronte.

Kanclerio ir jo šalininkų iš liberaliųjų imperialistų stovyklos pripažinimo epizode lietuvių atžvilgiu užimta pozicija suponavo tam tikrą abipusę distanciją, skatino lietuvių budrumą ir nepasitikėjimą vokiečiais, kas davė dividendų Lietuvai mezgant santykius su karą laimėjusiomis Antantės šalimis jau 1918 m. rudenį.

Publikuotų šaltinių ir literatūros sąrašas

Das Werk des Untersuchungsausschusses der Verfassunggebenden Deutschen Nationalversammlung und des Deutschen Reichstages 1919–1928. Die Ursachen des Deutschen Zusammenbruches im Jahre 1918. 4. Reihe, Bd. 2, Die militärische und aussenpolitische Zusammenbruch, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1927.

Deutsch–sowjetische Beziehungen von der Verhandlungen in Brest-Litowsk bis zum Abschluss des Rapallo-Vertrages. Dokumentensammlung, Bd. 1: 1917–1918. Berlin: Staatsverlag der DDR, 1967.

KLIMAS, Petras. *Der Werdegang des litauischen Staates von 1915 bis zur bildung der provisorischen Regierung im Nowember 1918.* Berlin: Paß & Garleb, 1919.

Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genėzė. Dokumentų rinkinys. Sud. E. Gimžauskas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.

Lietuvos valstybės atkūrimo procesas, 1917 m. liepa–gruodis. Dokumentų rinkinys. Sud. L. Mažylis, R. Zozaitė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2018.

Lietuvos valstybės atkūrimo procesas, 1918 m. sausis–vasaris. Dokumentų rinkinys. Sud. L. Mažylis, R. Zozaitė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2018.

Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918. Sud. A. Eidintas ir R. Lopata. Vilnius: Mokslas, 1991.

ALIŠAUSKAS, Kazys. *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920.* T. 1. Chicago: Lietuvos veteranų sąjungos Ramovė, 1972.

BASLER, Werner. *Deutschlands Annexionspolitik in Polen und im Baltikum 1914–1918.* Berlin: Rütten & Loening, 1962.

BIENHOLD, Mariane. *Die Entstehung des Litauischen Staates in der Jahren 1918–1919 im Spiegel Deutscher Akten.* Bochum: Studienverlag Dr. N. Bockmeyer, 1978.

ČEPĖNAS, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija.* T. 2. Vilnius: Lituanus, 1992.

DORNFELDT, Matthias, SEEWALD, Enrico. *Hundert Jahre deutsch–litauische Beziehungen.* Husum: Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, 2017.

GEISS, Imanuel. *Der polnische Grenzstreifen 1914–1918. Ein Beitrag zur deutschen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg.* Hamburg/ Lübeck: Matthiesen Verlag, 1960.

GEISS, Imanuel. *Tzw. Polski pas graniczny 1914–1918: przyczynek do niemieckiej polityki wojennej w czasie I wojny światowej.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964.

GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra. Lietuvos Tarybos atstovavimas Vokietijoje. Pirmasis etapas (1917 m. rugsėjo 24 d. – 1918 m. kovo 31 d.). *Parlamento studijos.* Vilnius, 2019, Nr. 27, p. 31–75.

HOFFMANN, Max. *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann.* Berlin: Verlag für Kulturpolitik, 1929.

IVINSKIS, Zenonas. Lietuvos politinė būklė 1918 m. pradžioje ir Vasario 16-tos d. aktas. *Židinys*, 1939, Nr. 2, p. 196–211.

KLARE, Kai-Achim. *Imperium ante portas. Die deutsche Expansion in Mittel- und Osteuropa zwischen Weltpolitik und Lebensraum (1914–1918).* Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2020.

KLIMAS, Petras. *Dienoraštis 1915.XII.1 – 1919.I.19, pradedamas P. Bugailišio užrašais 1915.VIII.23 (10) – X.13.* Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1988.

KLIMAS, Petras. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 m. Vilniuje. In: *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928.* Kaunas: Vyriausias Lietuvos Nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms ruošti komitetas, 1930, p. 1–20.

LINDE, Gerd. *Die deutsche Politik in Litauen im ersten Weltkrieg.* Wiesbaden: O. Harrasowitz, 1965.

LOPATA, Raimundas. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. In: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. T. 9. Vilnius: Mintis, 1996.

RÖMERIS, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1937 (naujas leidimas – Vilnius: Mintis, 1990).

RUTENBERGAS, Giršas. Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, susikūrimas ir jos pripažinimas tarptautinės teisės šviesoje. *Teisė*, 1927, Nr. 11, p. 35–51; Nr. 12, p. 28–63.

STAUGAITIS, Justinas. Apie Lietuvos Valstybės Tarybos darbus. *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 16, p. 351–354; Nr. 17, p. 371–373.

STRAŽAS, Aba. Der litauische Landesrat als Instrument der deutschen Ostpolitik 1917–1918. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Bd. 25, H. 3. Wiesbaden, 1977, S. 340–363.

TRUMPA, Vincas. Lietuvos nepriklausomybės idėja. *Metmenys*, 1968, Nr. 16, p. 15–33.

ON THE RECOGNITION OF THE STATEHOOD OF LITHUANIA BY KAISER GERMANY ON 23 MARCH 1918

Summary

EDMUNDAS GIMŽAUSKAS

The article focuses on an outstanding episode in the realisation of the statehood of Lithuania in 1918: on 23 March of that year, Kaiser Germany recognised the state of Lithuania.

During the First World War, the German ruling elite was divided into two competing ideological camps, each with a different vision for the future of the empire. The circumstances of the German recognition of Lithuania, just like all other aspects of the genesis of Lithuania's statehood at that time, were directly affected by the constant tension between the two camps and by the actual shifts in German policy generated by this tension. Since the conceptions of the so-called liberal imperialist camp envisaged a place for limited statehood structures of the peoples of the western periphery of the Russian empire, this circumstance ensured the evolution of the question of Lithuania's statehood. In the context of Brest-Litovsk negotiations between the Germans and Bolsheviks, the conditions were finally ripe for the materialisation of the cause of Lithuania's statehood. Tensions between the two camps of the German elite were exacerbated during Brest-Litovsk negotiations, but at the Homburg meeting, on 13 February 1918, they reached a delicate balance, one of the key elements of which was the decision to recognise Lithuania in accordance with the declaration of 11 December 1917. However, by deciding to declare full independence on 16 February, without any allied ties with Germany, the Lithuanians went beyond the framework set for them by the Germans in December 1917, which made it rather doubtful for the Germans to recognise Lithuania according to the declaration of 11 December.

Although, following the decision of 16 February, the Council of Lithuania was unequivocally instructed by the German consensus to return to the fundamentals of the Declaration of 11 December

1917, this did not freeze the issue of recognition. The moderate imperialist camp encouraged Lithuanians to overcome the consequences of their 'effrontery'. Meanwhile, for his own reasons, the German Kaiser himself became interested in recognising Lithuania. After Germany forced Bolshevik Russia to sign the Peace Treaty on 3 March 1918, the issue of recognition became of particular importance to the German ruling circle, because the opposition-dominated parliament openly linked the ratification of the Peace of Brest-Litovsk with the recognition of Lithuania. After the Council refused to return to the declaration of 11 December and rejected the idea of publishing yet another new similar document, the action concentrated on the trip of the so-called notification delegation to Berlin and on the text to be presented there.

In the episode of the notification delegation, all parties involved showed exceptional perseverance. An absolute majority of the Council decided not to digress in any way from the wording of 16 February. The German annexationists, on the other hand, believed that at that particular time, after the conclusion of the Peace of Brest-Litovsk, the recognition of Lithuania was totally inexpedient. The search for a balance between radically opposing interests shaped the form and content of the recognition of 23 March itself. The notification document was served that day, but this was more of a formality. Having secured the ratification of the Peace of Brest-Litovsk the day before, the Chancellor read to them the text of the declaration of recognition based on the Declaration of 11 December at the very beginning of the reception of the Lithuanian delegation and only then accepted the Lithuanian notification document. After this procedure, as if in reverence for the annexationists, the delegation was sent home without negotiations. Therefore the notification document did not acquire the significance that both Lithuanians and Germans wanted to impart to it.

Gauta 2022 m. sausio mėn.

Priimta 2022 m. kovo mėn.

Edmundas Gimzauskas – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Mokslinių interesų kryptys – XX a. pirmos pusės Lietuvos etno-politinė istorija; XX a. Lietuvos istorijos šaltinių rengimas publikavimui.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g. 17, LT- 01101.

El. paštas: e.gimzauskas@yahoo.com